

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY POWIDZ
NA LATA 2025 - 2028

POWIDZ 2024

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	10
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	12
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	21
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	21
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	21
5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).....	23
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	23
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	25
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku.....	25
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	26
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	30
5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego.....	31
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	32
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków.....	32
6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.....	32
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	36
6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe).....	37
6.5. Zabytki archeologiczne.....	37
6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	38
6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	39
6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	39

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	47
7. Dziedzictwo niematerialne.....	49
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	52
8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	52
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	62
8.3. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.....	64
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy.....	66
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	70
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad Zabytkami.....	72
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	72
11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	73
11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	73
11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	74
11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	75
11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.....	76
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	80
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	81
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	82

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy miasta są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania *dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi

środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Powidz związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Powidz na lata 2025-2028 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami gminy Powidz na lata 2020-2023* przyjętego Uchwałą Nr XV/126/201 Rady Gminy Powidz z dnia 13 lutego 2020 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Powidz jest położona w środkowo-zachodniej części kraj, na Pojezierzu Gnieźnieńskim, we wschodniej części województwa wielkopolskiego, w odległości ok. 85 km od Poznania, na pograniczu Wielkopolski i Kujaw, w Powidzko-Bieniszewskim Obszarze Chronionego Krajobrazu. Posiada status gminy wiejskiej i jest jedną z ośmiu gmin tworzących powiat słupecki, najmniejszą obszarowo, zajmując 9,57% jego terytorium, usytuowaną ok. 20 km na północ od Słupcy. Siedzibą władz samorządowych gminy jest miejscowość Powidz, malowniczo rozlokowana pomiędzy Jeziorem Powidzkim i Jeziorem Niedzięgiel, na terenie Powidzkiego Parku Krajobrazowego, która w swej przeszłości była stolicą powiatu, posiadała również prawa miejskie. W latach

1975–1998 gmina była położona w ówczesnym województwie konińskim, pozbawiona praw gminnych - administracyjnie należała do gminy Witkowo – została reaktywowana 30 grudnia 1994 r.

Gmina zajmuje powierzchnię 80,7 km², z czego użytki rolne pochłaniają 29,12% z ogólnej powierzchni, tereny pod wodami 9,75%, grunty zabudowane i zurbanizowane zajmują nieco ponad 6,85%, natomiast 48,77% powierzchni stanowią tereny leśne i zadrzewione, obejmujące głównie części północną i południową gminy. Wskaźnik lesistości jest tutaj znacznie wyższy od średniej powiatowej – 15,3%, również wojewódzkiej wynoszącej 25,7% i średniej krajowej – 29,6%. Teren gminy objęty jest ochroną przyrodniczą w ramach Powidzko - Bieniszewskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego oraz Powidzkiego Parku Krajobrazowego, który włączony jest do krajowej sieci obszarów chronionych „Econet-Polska” oraz europejskiej sieci Natura 2000 - Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk PLH 300026 „Pojezierze Gnieźnieńskie”. Gmina spełnia oprócz rolniczej funkcje turystyczno-rekreacyjne, głównie w oparciu o największy i wyjątkowej przejrzystości akwen naturalny w Wielkopolsce – Jezioro Powidzkie. Warto nadmienić, iż w południowo-zachodniej części gminy znajduje się lotnisko i główna baza wojskowego lotnictwa transportowego w Polsce, zajmujące ponad 200 ha, mające wpływ na społeczno-gospodarcze aspekty funkcjonowania gminy.

Gminę zamieszkują 2222 osoby na pobyt stały i 59 na pobyt czasowy, w tym 1301 w Powidzu (dane UG za 2023 r.). Pod względem zaludnienia jest najmniejszą gminą wielkopolską, również w powiecie, stanowiąc 3,8% ogółu jego mieszkańców. Gęstość zaludnienia wynosi 28 os./km², przy średniej powiatowej 71 os./km². Strukturę osadniczą tworzy dziesięć sołectw: Anastazewo, Charbin, Ługi, Ostrowo, Powidz, Powidz-Osiedle, Polanowo, Przybrodzin, Smolniki Powidzkie, Wylatkowo. Gmina graniczy z sześcioma jednostkami samorządowymi, należącymi do trzech powiatów:

- od północy z gminą Orchowo, powiat słupecki,
- od zachodu z gminą Witkowo, powiat gnieźnieński,
- od południa z gminami Strzałkowo i Słupca, powiat słupecki,
- od wschodu z gminą Ostrowite, powiat słupecki,
- od północnego wschodu z gminą Kleczew, powiat koniński.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg gminnych - ok. 54 km i ok. 30 km dróg powiatowych, a przez jej północno-wschodni kraniec przebiega droga wojewódzka nr 262 relacji: Kwieciszewo - Gębice - Orchowo – Szyszłowo,

o długości 4 km. Na obszarze gminy funkcjonuje linia kolejowa ograniczonej dostępności relacji Słupca – Babin - Lotnisko Powidz, obsługująca tylko transporty wojskowe. Zlokalizowane są też tory nieczynnej już, zabytkowej kolejki wąskotorowej, która funkcjonowała na 38. kilometrowej trasie Gniezno – Witkowo – Powidz - Anastazewo. Gmina położona jest na północ od nieodległych, ważnych szlaków komunikacyjnych, które stanowią autostrada A2 ze zjazdem na węzle Słupca, równoległa do niej droga krajowa nr 92 Rzepin - Poznań – Mińsk Mazowiecki i magistrała kolejowa międzynarodowa E20 Berlin – Warszawa – Moskwa, mające wpływ na dostępność komunikacyjną gminy.

Według podziału fizyczno-geograficznego J. Kondrackiego, gmina należy do makroregionu Pojezierza Wielkopolskie, mezoregionu Pojezierze Gnieźnieńskie. Rzeźba terenu została wykształcona w okresie zlodowacenia bałtyckiego, jego fazy poznańskiej i charakteryzuje się młodoglacjalną rzeźbą terenu, z ciągnącymi się przez środek gminy z północnego zachodu na południowy wschód pasmami wzgórz morenowych, których najwyższe wzniesienia dochodzą do 132 m. n. p. m i położonymi mniej więcej południkowo jeziorami rynnowymi: Powidzkie, Powidzkie Małe, Niedzięgiel (Skorzęcińskie), Budziławskie oraz Smolnickie. W czystych wodach wielu z nich występują najlepiej zachowane w Polsce podwodne „łaki” ramienicowe. Sieć wodna gminy należy do zlewni rzeki Warty. Uzupełniają ją liczne rowy i kanały melioracyjne. Na terenie gminy Powidz znajduje się także szereg małych powierzchniowych zbiorników wodnych. Występują też na jej terenie udokumentowane zasoby pospolitych surowców mineralnych. Kruszywa naturalne zlokalizowane są w złożach: Ługi, Rzymachowo, Powidz i Powidz I – to ostatnie eksploatowane.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych, a rozwój przestrzenny nierozzerwalnie związany był ze środowiskiem naturalnym i ukształtowaniem terenu. Założona nad Jeziorem Powidzkim, w sąsiedztwie lasów, na skraju wysoczyzny, przy przecięciu szlaków handlowych, wczesnośredniowieczna osada Powidz była grodem broniącym dostępu do Gniezna. Już w XI w., krótko po wprowadzeniu chrześcijaństwa do Polski, powstał tutaj pierwszy kościół. W źródłach pisanych wzmianka o osadzie i proboszczu powidzkim pochodzi z dokumentu z 8 czerwca 1243 r., w którym książę Bolesław Pobożny powierzył „mężowi rzetelnemu Baldwinowi” przeprowadzenie lokacji miasta na prawie magdeburskim.

Przywilej lokacyjny został potwierdzony przez kolejnych władców Polski w wieku XV i dwukrotnie w XVI w. Dodatkowo, jako miasto królewskie było obdarzane licznymi przywilejami. W roku 1331 i 1454 r., mimo oporu mieszkańców, miasteczko było niszczone przez wojska krzyżackie. W 1441 r. w Powidzu wspominana jest szkoła przy kościele parafialnym, podległa Akademii Krakowskiej. Fakt ten odzwierciedla, przetrwałe tutaj do obecnych czasów, powiedzenie: "Dokąd idziesz?, do Powidza po rozum." W wiekach XV i XVI Powidz był ośrodkiem starostwa niegrodowego, którego pierwszym starostą był w latach 1416-1426 Mroczek z Łopuchowa herbu Leszczyc. W latach 1623-1630 z powodu zarazy nastąpił spadek zaludnienia, a podczas najazdu szwedzkiego w 1655 r. miasto zostało spalone. Od 2 ćwierci XVIII w. obok działalności rolniczej rozwijał się na tym terenie przemysł, m.in. założono hutę szkła, funkcjonowała manufaktura sukiennicza.

Po II rozbiorze Polski w 1793 r. tereny gminy dostały się pod panowanie pruskie, a przez środek Jeziora Powidzkiego przebiegała granica pomiędzy zaborem pruskim a rosyjskim. To również czas intensywnego osadnictwa niemieckiego. W latach 1793 -1815 Powidz był stolicą nowo powołanego powiatu powidzkiego, który istniał do 1815 r.

W latach 1893-1911 nowy akcent w krajobraz kulturowy gminy wniosła linia kolejki wąskotorowej Gniezno – Powidz - Anastazewo i związane z nią obiekty. Od XIX w. zaczęto doceniać korzystne dla zdrowia warunki mikroklimatyczne Powidza, który na początku XX w. został znanym „Uzdrowiskiem Powidz”, a pobudowane w 1922 r. częściowo na wodzie Łazienki - murowana rotunda z dobudowanymi po bokach pawilonami drewnianymi - uznawano za jeden z najładniejszych i najnowocześniejszych domów kąpielowych w Polsce.

Mieszkańcy gminy brali czynny udział w powstaniach narodowych, w tym w zwycięskim Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, podczas którego Kompania Powidzka pod dowództwem Józefa Bilskiego i Ignacego Kozłowskiego rozbiła pruski posterunek i pluton Grenzschatzu na przejściu granicznym w Anastazewie (obecnie zrekonstruowane), oswobodziła Powidz i uczestniczyła w walkach wyzwalających m.in. Ziemię Gnieźnieńską. W okresie międzywojennym nastąpił w Powidzu rozwój życia społeczno-gospodarczego. Prężnie działały licznie zakładane towarzystwa, organizacje i związki gospodarczo-rolnicze, przybywało mieszkańców, wznoszono nową, murowaną zabudowę mieszkalną i usługową. Światowy kryzys gospodarczy niekorzystnie odbił się również na gminie, którą w

wyniku reformy administracyjnej w 1934 r. pozbawiono praw miejskich. Rozwój gminy zakłócił wybuch II wojny światowej. Jej tereny wcielono do Okręgu Rzeszy „Kraj Warty”. Hitlerowcy upomnieli się o powstańców, mieszkańcy byli represjonowani i prześladowani, wywożeni do obozów i na roboty przymusowe, wielu straciło życie, w tym rozstrzelani na początku wojny mieszkańcy Wylatkowa. Po wyzwoleniu rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych oraz przeobrażanie tych terenów w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania samorządu podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Do znanych osób związanych z Powidzem należą m.in. Jan Kanty Szwedkowski - malarz, z XIX w., zajmował się portretem i malarstwem historycznym; Ignacy Zielewicz - chirurg, z XIX w., zapoczątkował w Wielkim Księstwie Poznańskim nowoczesną chirurgię, założyciel szpitala dziecięcego w Poznaniu; ks. Andrzej Zgrabczyński - budowniczy powidzkiego kościoła, proboszcz w latach 1857-1867, spoczywa na cmentarzu przykościelnym od strony plebanii; Wojciech Jabłoński, współtwórca Uzdrowiska Powidz, w 1933 r. tymczasowy burmistrz Powidza, funkcyjny członek organizacji i stowarzyszeń powidzkich, zmarł w 1963 r., spoczywa na miejscowym cmentarzu. W Powidzu pobierał nauki pod koniec lat 20. XIX w. Ewaryst Estkowski - pedagog, działacz oświatowy i założyciel pierwszego w Polsce Towarzystwa Pedagogicznego.

Warto wspomnieć, iż na terenie gminy zobaczyć można zanikające już w pejzażu wiejskim historyczne przykłady ludowego budownictwa przemysłowego z drewna, stanowiące najbardziej rodzimy element dziedzictwa architektonicznego. Są to wiatraki koźlaki w Ostrowie i Powidzu.

W krajobrazie kulturowym gminy występują też małe obiekty kultowe – kapliczki, figury i krzyże przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Kilka spośród nich zostało ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Znajdują się one w miejscowościach: Ostrowo, Powidz, Wylatkowo. Natomiast w Powidzu w środkowej części rynku usytuowano cztery figury sakralne na cokołach, wyrzeźbione w drewnie: kopia Madonny z Dzieciątkiem na Lwie z XIV wieku oraz figury świętych: Floriana, Wawrzyńca i Franciszka z Asyżu, odtworzone jako repliki przedwojennych, zniszczonych przez okupanta niemieckiego.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych świadczą też miejsca pamięci i pomniki. Wpisane są one nie tylko w świadomość lokalnej

społeczności, ale także w krajobraz kulturowy, np.:

- w Powidzu w kościele p.w. św. Mikołaja znajduje się tablica z brązu, wmurowana w części bocznej pod chórem, z symbolami powstańcami i napisem "Ku czci Kompanii Powidzkiej Uczestnikom Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 Towarzystwo Przyjaciół Powidza 28 XII 2008";
- w Powidzu w rozwidleniu ulic Witkowskiej i Kolejowej, na miejscu przedwojennego pomnika zniszczonego przez hitlerowców, odsłonięto w 1991 r. głaz-pomnik na schodkowym cokole, zwieńczony orłem w koronie, poświęcony *Ojcom Naszym*. Z przodu znajduje się na nim kamienna tablica z napisem ku czci powstańców wielkopolskich z kompanii powidzkiej i tych, *którzy swe życie złożyli za Ojczyznę*. Z lewej strony w 90. rocznicę powstania, odsłonięto drugi pomnik – ustawiony pionowo głaz na kamiennej podstawie, na którym umieszczono cztery czarne tablice kamienne z nazwiskami 103 powstańców z kompanii powidzkiej oraz napisem ku ich czci;
- w Wylatkowie na skraju lasu znajduje się obelisk kamienny dla upamiętnienia rozstrzelanych przez hitlerowców 27 września 1939 r. czterech mieszkańców Wylatkowa: Mariana Biziele, Franciszka Rożka oraz braci Walentego i Mariana Soszyńskich.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Powidz na lata 2025-2028* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym ((t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1465).

Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart

adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22, ust. 4),

e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust.1, pkt 3 i ust. 2),

f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),

g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2)

h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),

i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust.1).

j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87, ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5 art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz.

1292)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,

- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1465)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r., poz. 54 ze zmianami)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1478)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130)

Ustawa wprowadza następujące regulacje z zakresu ochrony zabytków:

- a) w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4),
- b) dla obszaru gminy, z wyłączeniem terenów zamkniętych innych niż ustalone przez ministra właściwego do spraw transportu, rada gminy uchwała plan ogólny gminy; plan ogólny jest aktem prawa miejscowego (art. 13a ust. 1 i ust. 7),
- c) ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit. j),
- d) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej, a także granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów (art. 15 ust. 2 pkt 4 i 7),
- e) wójt, burmistrz, prezydent miasta zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu planu, a po sporządzeniu projektu planu uzyskuje uzgodnienie m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 17 pkt 2 i pkt 6 lit. b tiret 8),
- f) decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt 2 i art. 60 ust. 1).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1145 ze zmianami)

Ustawa określa (w art. 13 ust 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego

konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2024 r., poz. 725 ze zmianami)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytych stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia

miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2023 r., poz. 70 ze zmianami)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164).

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Głównym celem

dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równoległe – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny. Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa

kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

Zadania powiązane z ochroną dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały w dwóch obszarach:

1. E-państwo. Kierunek interwencji: Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny. Kierunek interwencji: Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego. Działania do 2030 r.:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty, inwestycje w dziedzictwo narodowe, (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytków, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO,
- wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r., poz. 1470). Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych co jest efektem ciągłego rozwoju Polski jak również zmian klimatycznych oraz toczącej się za wschodnią granicą wojny. Uznano, że istnieje konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych w zakresie decyzji odnośnie praw do konkretnego zabytku lub obszaru chronionego wokół niego.

Głównym celem tego programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Ten cel będzie realizowany przez trzy punkty. Pierwszy punkt to weryfikacja wybranych zasobów zabytków, drugi punkt to wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, a trzeci to edukacja i partycypacja.

Program ma na celu zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe

idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jedenaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego z 2019 r., poz. 4021).

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

Podkreślono konieczność podjęcia działań na rzecz kompleksowej ochrony terenów najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym oraz kształtowania harmonijnego krajobrazu na całym obszarze województwa.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmacniania tożsamości narodowej i regionalnej:

1] Kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego poprzez m.in.:

- a) wzmacnianie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim, ukierunkowanych na zachowanie ich historycznych wartości i krajobrazu w ich otoczeniu,
- b) wyznaczanie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;

2] Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:

a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:

- obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
- realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
- modernizację obiektów zabytkowych, w tym adaptowanie i przystosowywanie ich do nowych funkcji m.in. na cele instytucji kultury i obsługi ruchu turystycznego,
- tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej, którym nie można zapewnić ochrony w miejscach ich lokalizacji,

b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:

- wyznaczanie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy, w tym w szczególności historycznych centrów miast, obszarów przemysłowych, powojkowych, historycznego rozplanowania miejscowości,
- identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi w postaci programów rewitalizacji lub planów odnowy miejscowości,
- działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca, w tym również obszarów o zachowanych wartościach kulturowo-przyrodniczych, m.in. parków rezydencjonalnych, parków miejskich, ogrodów, cmentarzy,

c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:

- tworzenie parków kulturowych,
- wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycję, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;

3] Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:

a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem (przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty),
- tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,
- określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych kulturowo, a w szczególności na przedpolach ekspozycji oraz na przebiegu osi widokowych, w tym zasad podziału terenu, linii zabudowy, intensywności zabudowy, gabarytów nowych obiektów w sposób zapewniający właściwe wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz podkreślających lub eksponujących ich walory architektoniczne, estetyczne i krajobrazowe,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
- zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo, w tym m.in. układu komunikacyjnego, systemu przestrzeni publicznych, kompozycji zieleni, linii zabudowy,
- określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni z uwzględnieniem pierwotnie nasadzonych gatunków,

b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem (przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na charakterystyczne dla przestrzeni miast elementy krystalizujące kompozycje urbanistyczne, m.in. dominanty architektoniczne lub przestrzenne, wnętrza urbanistyczne, ciągi alei, zieleń komponowana),
- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych, rozplanowania dominant

(zapewnienie ekspozycji wież np. kościołów, ratuszy), ukształtowania dachów, układów zieleni, osi kompozycyjnych, gabarytów i gęstości zabudowy,

- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam, ekranów akustycznych, w tym również miejsc zakazu ich lokalizowania,
- określanie terenów zachowania istniejącej lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),
- zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,
- zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,
- zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,

4] Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:

a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kultury materialnej i niematerialnej,

b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:

- organizację izb pamięci, muzeów,
- wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,
- tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła oraz posługiwaniem się językiem regionalnym.

II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:

1] Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:

a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,

b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,

- c) poprawę estetyki miast i wsi, w tym szczególnie obiektów o funkcjach turystycznych,
 - d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi oraz kuchni regionalnej,
 - e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.
- 2] Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. (Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego z 2022 r., poz. 58).

Głównym celem *Programu* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbałość o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W przyjętym dokumencie określono 5 celów szczegółowych, którym przyporządkowano kierunki działań:

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działań: podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, wspieranie ochrony zabytków archeologicznych, popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych oraz dokumentów strategicznych i planistycznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań: wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe, wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego, popularyzacja i upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działań: wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne, wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych, wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla województwa.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działań: włączanie zabytków w procesy gospodarcze, włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działań: udostępnianie obiektów zabytkowych, wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

5.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr LI/1000/23 z dnia 27 marca 2023 r. Audyt krajobrazowy jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Dokument stanowi podstawę do podejmowania działań w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu w procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego, poprzez uwzględnienie wniosków i rekomendacji w dokumentach planistycznych szczebla regionalnego i lokalnego.

Charakteryzując krajobraz województwa wielkopolskiego podkreślono, iż obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i mającym wpływ na charakter krajobrazu jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu. Szczególne znaczenie ma architektura sakralna. Kościoły i klasztory są niezwykle ważnym elementem krajobrazu Wielkopolski, gdyż ich wysokie wieże i duże bryły klasztorów stanowią często element dominujący w przestrzeni miast i wsi.

Szczególnym elementem wielkopolskiego krajobrazu są także liczne obiekty architektury rezydencjonalnej – zamkowej, dworskiej i pałacowej oraz folwarcznej. Obiektom tym zazwyczaj towarzyszą parki, które bardzo często stanowią wyróżniki krajobrazowe, którym historycznie podporządkowany był krajobraz kulturowy i do dziś mają wartości estetyczne, kompozycyjne i historyczne. Stanowią często jedyne skupiska zieleni wysokiej w danej okolicy.

Istotnym elementem wyróżniającym się w krajobrazie są także zabytkowe cmentarze, które odgrywają podobną rolę jak parki rezydencjonalne, gdyż zachowany stary drzewostan, charakterystyczny dla cmentarzy jest elementem dobrze postrzeganym w przestrzeni zarówno miast i wsi. Zieleń cmentarna jest elementem szczególnie rozpoznawalnym w mniejszych miejscowościach, gdzie cmentarze często były zakładane na ich obrzeżach i do dziś stanowią specyficzny element panoramy tych miejscowości.

Specyfiką Wielkopolski jest gęsta sieć osadnicza, która wyróżnia się miastami i wsiami o dobrze zachowanych, historycznie ukształtowanych układach przestrzennych – urbanistycznych i ruralistycznych z dużym nasyceniem zabudowy o walorach zabytkowych, w tym obiektów usług publicznych, mieszkaniowych, a także przemysłowych.

Cechą charakterystyczną wielkopolskiej przestrzeni są również zabytkowe wiatraki, których najwięcej zachowało się w południowej Wielkopolsce, a także aleje drzew i pasy zadrzewień śródpolnych.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

Do najcenniejszych zabytków na terenie gminy wpisanych do rejestru zabytków należą:

CHARBIN

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

Rejestr zabytków nr A-335/77 z dnia 21.05.1984 r.

- a. pałac, mur., l. 60. XIX w., rozbud. l. 20. XX w.,
- b. park, 2 poł. XIX w.

OSTROWO

WIATRAK KOŻŁAK, drew., XVIII/XIX w.

Rejestr zabytków nr A-526/267 z dnia 04.11.1996 r.

POWIDZ

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MIKOŁAJA:

Rejestr zabytków nr A-339/81 z dnia 21.05.1984 r.

- a. kościół, mur., 1863 r.,
- b. dom pogrzebowy (kostnica), mur., 2 poł. XIX w.,

6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji

zabytków

ANASTAZEWO

ZESPÓŁ OBIEKTÓW PRZEJŚCIA GRANICZNEGO (do 1914 granica prusko-rosyjska):

- a. pruska strażnica graniczna, ob. dom nr 28, mur., 1901 r.,
- b. zajazd (po stronie pruskiej), ob. dom nr 28A, mur., 1904 r.

ZESPÓŁ STACJI KOLEJOWEJ:

- a. stacja kolejowa, ob. dom nr 25, mur., pocz. XX w.,
- b. parowozownia, ob. dom nr 26, mur., pocz. XX w.

CMENTARZ EWANGELICKI, 2 poł. XIX w.

CMENTARZ EWANGELICKI, 1 poł. XIX w.

CHARBIN

ZESPÓŁ PAŁACOWO- FOLWARCZNY:

- a. pałac, mur., l. 60. XIX w., rozbud. l. 20. XX w.,
- b. brama (do parku), mur. pocz. XX w.,
- c. park, 2 poł. XIX w.,
- d. chlewnia, mur., pocz. XX w.,
- e. budynek gospodarczy, mur., 3 ćw. XIX w.,
- f. brama (na folwark), mur., pocz. XX w.,
- g. czworak, ob. dom nr 3, mur., 1 ćw. XX w.,
- h. czworak, ob. dom nr 5, mur., 1 ćw. XX w.

OSTROWO

KAPLICZKA, mur., ok. 1905 r.

KRZYŻ PRZYDROŻNY, kam.-żel., 1897 r.

CMENTARZ EPIDEMICZNY, poł. XIX w.

CMENTARZ EWANGELICKI, 2 poł. XIX w.

ZESPÓŁ SZKOŁY, ob. zagroda nr 19:

- a. szkoła, ob. dom, mur., ok. 1920 r.,
- b. budynek gospodarczy, drew.-mur., ok. 1920 r.

DOM NR 8, mur., ok. poł. XIX w.

DOM NR 17, mur., ok. 1900 r.

WIATRAK KOŹLAK, drew., XVIII/XIX w.

POLANOWO

CMENTARZ EWANGELICKI, 1 poł. XIX w.

ZESPÓŁ DWORSKI:

- a. dwór, mur., 3 ćw. XIX w.,

b. czworak, ob. dom nr 1, mur., k. XIX w.

ZESPÓŁ FOLWARCZNY RUDUNEK:

a. rządówka nr 15, mur. 1881 r.,

b. stodoła, mur., 1881 r.,

c. brama, mur., 1881 r.

POWIDZ

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, XIII-XIX w.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MIKOŁAJA, ul. Kościelna:

a. kościół, mur., 1863 r.,

b. dom pogrzebowy (kostnica), mur., 2 poł. XIX w.,

c. kapliczka, mur., pocz. XX w.,

d. plebania, mur., 2 poł. XIX w.,

e. cmentarz przykościelny, XVIII.

DOM PARAFIALNY, ob. dom nr 21, ul. Piaski, mur., 1920-1925 r.

DOM SIÓSTR ELŻBIETANEK, ob. dom rekolekcyjno-wypoczynkowy, ul. Park
Powstańców Wlkp. 9, mur., ok. 1900 r..

KAPLICZKA ŚW. DUCHA, ul. Strzałkowska, mur., ok. 1928 r.

ZESPÓŁ CMENTARZA RZYMSKOKATOLICKIEGO:

a. cmentarz, 1 poł. XIX w.,

b. kapliczka, mur., 1912 r.

CMENTARZ EWANGELICKI, 2 poł. XIX w.

DOM DLA UBOGICH, ob. dom, ul. Wojska Polskiego 2, mur., k. XIX w.

SZKOŁA, ul. Park Powstańców Wielkopolskich 1, mur., 1887 r.

SKWER, ul. Park Powstańców Wielkopolskich, XIX/XX w.

STACJA KOLEJOWA, ob. dom, ul. Kolejowa 7, mur., 1907 r.

KARCZMA, ob. dom, ul. Warszawska 1, mur., 1890 r.

ZESPÓŁ HOTELOWY, ul. Wodna18:

a. hotel, mur., 1910 r.,

a. park, pocz. XX w.,

b. ogrodzenie, mur., pocz. XX w.

ul. Biłskiego

ZESPÓŁ BUDYNKÓW GOSPODARCZYCH, dz. 443/2:

a. budynek magazynowy, mur., ok. 1920 r.,

b. stodoła, mur., ok. 1920 r.

ul. 29 Grudnia

DOM NR 2, mur., ok. 1910 r.

DOM NR 6, mur., 1920 r.

DOM NR 3, mur., ok. 1900 r.

DOM NR 5, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 6, mur., 1920 r.

DOM NR 7, mur., ok. 1910 r.

DOM NR 26, mur., ok. 1900-1908 r.

ul. Kościelna

DOM NR 10, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 13, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 14, mur., ok. 1930 r.

DOM NR 18, mur., ok. 1930 r.

DOM NR 19, mur., ok. 1932 r.

DOM NR 21, glin.-mur., k. XIX w.

DOM NR 29, glin.-mur., k. XIX w.

ul. Krótka

DOM NR 1, mur., ok. 1920.

DOM NR 2/3, mur., 3 ćw. XIX w.

ul. Lokacji Powidza 1243 r.

STODOŁA, dz. 478/6, mur., ok. 1910 r.

Park Powstańców Wielkopolskich

DOM NR 2, mur., ok. 1915 r.

SYNAGOGA, ob. budynek gospodarczy NR 4/5, mur., ok. 1930 r.

DOM NR 5, mur., ok. 1930 r.

DOM NR 6, mur., ok. 1905 r.

DOM NR 11, mur., k. XIX w.

DOM NR 12, mur., k. XIX w.

DOM NR 15, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 20, glin.-mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 23, mur., ok. 1900 r.

ul. Piaski

DOM NR 23, mur., k. XIX w.

DOM NR 25, mur., 2 poł. XIX w.

STODOŁA, dz. 633/10, mur., ok. 1900 r.; należy do posesji ul. Kościelna 19

ul. Strzałkowska

DOM NR 17, mur., 1935 r.

ul. Warszawska

DOM NR 5, mur., k. XIX w.

DOM NR 7, mur., ok. 1905 r.

DOM NR 8, mur., ok. 1900 r.

DOM NR 9, mur., k. XIX w.

DOM NR 19, mur., XIX w.

DOM NR 22, mur., ok. 1905 r.

DOM NR 27, mur., ok. 1900 r.

ul. Witkowska

DOM NR 23, mur., ok. 1909 r.

ul. Wodna

DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.

DOM NR 9, mur., 1918-1920 r.

DOM NR 10, mur., ok. poł. XIX w.

DOM NR 16, mur., ok. 1915 r.

ul. Wojska Polskiego

DOM NR 6, mur., 1911 r.

WIATRAK KOŹLAK, ul. Kolejowa, 1792 r.

PRZYBRODZIN

DOM NR 1, mur., 1917 r.

SMOLNIKI POWIDZKIE

CMENTARZ EWANGELICKI, 2 poł. XIX w.

ZESPÓŁ SZKOŁY, ob. zagroda nr 3:

a. szkoła, ob. dom, mur., 1904 r.,

b. budynek gospodarczy, mur., 1908 r.

WYLATKOWO

KAPLICZKA, mur., k. XIX, odbud. 1945 r.

KAPLICZKA, mur., k. XIX, odbud. 1945 r.

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. poł. XIX w.

SZKOŁA, ob. dom nr 39, mur., 1906 r.

DOM NR 27, mur., 1906 r.

DOM NR 28, mur., k. XIX w.

DOM NR 30/30A, mur., ok. 1900 r.

DOM NR 32, mur., 1904 r.

KUŹNIA, dz. 62/1, mur., ok. 1900 r.

GNIEŹNIEŃSKA KOLEJ WĄSKOTOROWA, odcinek linii kolejowej Ługi –
Anastazewo, 1896-1911 r.

6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome na terenie gminy Powidz, wpisane do rejestru zabytków, stanowią wyposażenie kościoła p.w. św. Mikołaja w Powidzu. Wpisane do rejestru zabytków dwiema decyzjami:

- 1) decyzją z dnia 02.10.1970 pod nr rejestru 29/B (5 pozycji),
- 2) decyzją z dnia 19.09.1996 r. pod nr rejestru B-104/50 (25 pozycji).

W skład wyposażenia, pochodzącego głównie z 4 ćw. XIX w., wchodzi m.in. obrazy, płaskorzeźba „Zaślubiny NMP”, rzeźby, chrzcielnica z rzeźbą „Chrzest Chrystusa”, obrazy na feretronach, konfesjonał, kredens w zakrystii, prospekt organowy wraz z instrumentem, Stacje Drogi Krzyżowej. Zachowane w stanie zadowalającym.

6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Na terenie gminy Powidz nie występują układy urbanistyczne i ruralistyczne wpisane do rejestru zabytków. Nie utworzono również parków kulturowych. Z obszarowych wpisów do rejestru zabytków wymienić należy zespół pałacowy w Charbinie.

6.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk,

pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Powidz znajduje się jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jest to grodzisko stożkowate zwane „Górą Zamkową” – st. 1, ob. AZP 52-37/6, wpisane do rejestru zabytków pod numerem 35/Wlkp/C decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu z dnia 01.03.1972 r.

Obecnie obiekt ten ma następujące wymiary: około 75 x 80 m u podstawy, zaś u góry około 40 x 44 m i 11 m wysokości od strony jeziora i około 2 od strony miasta. Pierwsza informacja o istniejącym w tym miejscu „zamku” pochodzi z 1426 r. (*domus regalis*), a następna z 1469 r. (*mons dictum Grodzisko ubi antiquitatis castrum fuit*). Najstarszy opis „zamku” pochodzi z lustracji z lat 1628-1632. Według tego opisu na kopcu otoczonym fosą stał budynek piętrowy, podpiwniczony (*sklepiste*). Na parterze było 12 wydzielonych pomieszczeń (sień, izba stołowa, pokój, sionka, sekret, drugi pokój, komnata, drugi sekret, sień do izdebki, dolna komnata, komnata pokojowa, trzeci sekret). Na piętro prowadziły schody z sieni na ganek, a z niego do „górných” pomieszczeń (pokój z niego do komnaty, sekret, drugi pokój, drugi sekret, trzeci pokój i sekret, kolejny pokój, z którego zejście prowadziło do wielkiej izby, a pod tym zejściem wejście do piwnicy). Z ganku prowadziło też dojście do kuchni i izdebki kuchennej. Ponadto na kopcu usytuowane były zabudowania czeladne (sień, kuchenka, izba), a niedaleko stajnia nakryta słomą. Kolejna lustracja przeprowadzona po „potopie”

szwedzkim wymienia już tylko „zamek”. Natomiast relacja z 1765 r. wspomina o dawnym dworze, który uległ „przez nieostrożność” stolarzy spaleni. Już w 1789 r. stała w tym miejscu nowa siedziba starosty *w ryglówkę z cegły o kilku pokoikach*. Na planie miejscowości z lat 1838-1840 zaznaczono już jednak tylko wzniesienie bez istniejących reliktyw budowli.

6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Na terenie gminy Powidz rozpoznano dotychczas jedno stanowisko archeologiczne o własnej formie krajobrazowej. Jest to wspomniane powyżej grodzisko w miejscowości Powidz.

6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne

Obszar gminy Powidz został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Poniżej zaprezentowano tabelkę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu gminy Powidz:

Obszar AZP	Nr stan. na obszarze	Nr stan. w miejsc.	Gmina	Miejscowość	Uwagi
------------	----------------------	--------------------	-------	-------------	-------

51-38	35	3	Powidz	Anastazewo	
51-38	36	4	Powidz	Anastazewo	
51-38	37	1	Powidz	Smolniki Powidzkie	

51-38	38	2	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	39	3	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	40	4	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	41	5	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	42	6	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	43	7	Powidz	Smolniki Powidzkie	
51-38	44	29	Powidz	Ostrowo	
51-38	45	27	Powidz	Ostrowo	
51-38	46	28	Powidz	Ostrowo	
52-37	1	10	Powidz	Powidz	
52-37	2	11	Powidz	Powidz	
52-37	3	12	Powidz	Powidz	
52-37	4	13	Powidz	Powidz	
52-37	5	3	Powidz	Przybrodzin	
52-37	6	1	Powidz	Powidz	"Góra Zamkowa" Grodzisko stożkowate - Rej. Zab. nr 35/WLKP/C z 01.03.1972 r.
52-37	7	4	Powidz	Powidz	
52-37	8	5	Powidz	Powidz	
52-37	9	6	Powidz	Powidz	
52-37	10	2	Powidz	Powidz	
52-37	11	7	Powidz	Powidz	
52-37	12	6	Powidz	Przybrodzin	
52-37	13	7	Powidz	Przybrodzin	

52-37					
	14	1	Powidz	Przybrodzin	
52-37	15	8	Powidz	Przybrodzin	
52-37	16	4	Powidz	Przybrodzin	
52-37	17	5	Powidz	Przybrodzin	
52-37	18	1	Powidz	Wylatkowo	
52-37	19	17	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	20	16	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	21	15	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	22	14	Powidz	Ostrowo	
52-37	23	13	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	24	12	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	25	11	Powidz	Ostrowo	
52-37	26	10	Powidz	Ostrowo	
52-37	27	9	Powidz	Ostrowo	
52-37	28	8	Powidz	Ostrowo	
52-37	29	1	Powidz	Ostrowo	
52-37	30	5	Powidz	Ostrowo	
52-37	31	2	Powidz	Ostrowo	
52-37	32	3	Powidz	Ostrowo	
52-37	33	6	Powidz	Ostrowo	
52-37	34	7	Powidz	Ostrowo	
52-37	50	2	Powidz	Przybrodzin	
52-37	51	4	Powidz	Ostrowo	
52-37	52	25	Powidz	Ostrowo	huta szkła
52-37	53	3	Powidz	Powidz	
52-37	54	8	Powidz	Powidz	
52-37	55	9	Powidz	Powidz	
52-37	56	15	Powidz	Powidz	
52-37	57	25	Powidz	Ostrowo	
52-37	58	16	Powidz		dawne miasto
52-38	11	18	Powidz	Ostrowo	
52-38	12	19	Powidz	Ostrowo	

52-38					
	13	20	Powidz	Ostrowo	błędnie naniesiony numer obszaru
52-38	14	21	Powidz	Ostrowo	
52-38	15	22	Powidz	Ostrowo	
52-38	16	23	Powidz	Ostrowo	
52-38	17	24	Powidz	Ostrowo	
52-38	18	1	Powidz	Anastazewo	
52-38	39	2	Powidz	Anastazewo	
53-37	18	1	Powidz	Polanowo	
53-37	19	2	Powidz	Polanowo	
53-37	20	3	Powidz	Polanowo	
53-37	21	4	Powidz	Polanowo	
53-37	22	5	Powidz	Polanowo	
53-37	23	6	Powidz	Polanowo	
53-37	24	7	Powidz	Polanowo	
53-37	25	8	Powidz	Polanowo	
53-37	26	9	Powidz	Polanowo	
53-37	27	10	Powidz	Polanowo	
53-37	30	14	Powidz	Powidz	
53-37	31	11	Powidz	Polanowo	

Opracowano na podstawie wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych

Na obszarze gminy Powidz według podziału Wielkopolski na jednostki morfologiczne B. Krygowskiego, występują następujące jednostki: Pagórki Witkowskie, Równina Wrzesińska, Obniżenie Strugi, Równina Słupecka, Równina Skorzęcińska, Pagórki Ostrowieckie, Obniżenie Niedzięgielskie. Równina Wrzesińska oraz Równina Słupecka wznoszą się na wysokości około 104-110 m n.p.m. Obie równiny rozdziela Obniżenie Strugi. Z kierunku

południowo-zachodniego od okolic Wrześni biegnie pasmo moren czołowych tworzących Pagórki Witkowskie, wznoszące się na wysokość 118-130 m n.p.m. We wschodniej części gminy znajduje się duże Obniżenie Niedzięgielskie – typowa rynna polodowcowa zajęta obecnie przez jezioro. Północno-wschodnią część gminy zajmuje falista Równina Skorzęcińska, zbudowana z utworów piaszczystych. Od wschodu do Równiny Skorzęcińskiej przylegają Pagórki Ostrowieckie o powierzchni falistej i deniwelacjach od kilku do kilkunastu metrów. Zachodnią część gminy – Równiny Wrzesińską i Kołaczkowską – budują głównie gliny zwałowe. Część północną i wschodnią – Równiny Słupecką i Skorzęcińską – budują utwory piaszczysto-żwirowe. Przez obszar gminy przebiega pas moren czołowych – Pagórki Witkowskie – zbudowane z glin zwałowych i z piasków ze żwirem i głazami. Całą powierzchnię rozcinają dużych rozmiarów obniżenia – Obniżenie Strugi, Niedzięgielskie i Kosewsko-Szydłowieckie – zajęte obecnie w dużej części przez jeziora. Sieć wodna gminy należy do zlewni Warty. Wody powierzchniowe tworzą sieć drobnych cieków wpływających do rzeki Strugi, płynącej już jednak poza obszarem gminy Powidz. Głównym elementem krajobrazu gminy Powidz i jej najbliższej okolicy są jeziora polodowcowe rynnowe, do których zalicza się jeziora: Powidzkie, Powidzkie Małe, Niedzięgiel (Skorzęcińskie), Budziśławskie oraz Smolnickie. Wskaźnik lesistości gminy wynosi około 48 %. Największe kompleksy leśne występują w północnej części gminy.

Osadnictwo pradziejowe koncentruje się wzdłuż cieków wodnych, przede wszystkim na piaszczystych wyniesieniach omijając obszary gliniaste. Tereny wysoczyznowe były natomiast eksploatowane tylko sporadycznie. Wzrost ilościowy osadnictwa w tej strefie daje się zaobserwować dopiero w czasach nowożytnych.

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszej gminy Powidz sięgają starszej epoki kamienia – paleolitu. Grupy ludzkie, które wówczas dotarły na omawiany teren to gromady łowców podążających za przemieszczającymi się sezonowo na osi północ-południe reniferami. Ślady ich pobytu przetrwały w postaci wyrobów krzemiennych (rylce, drapacze, liściaki, rdzenie).

Szereg zmian kulturowych i klimatycznych związanych jest z początkiem holocenu. Na ten okres datuje się środkową epokę kamienia – mezolit. W tym czasie obserwuje się generalne ocieplenie klimatu. Dominującą formą stało się myślistwo typu traperskiego. Polowano na zwierzyne i łowiono ryby w obrębie

określonego terytorium, uzupełniając jadłospis zbieractwem roślin dziko rosnących. Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie te społeczności prowadziły podobny, półkoczowniczy tryb życia. Tereny rzeczne wraz z rozległymi rozlewiskami i zróżnicowanymi typami lasów stwarzała dogodne warunki dla tego typu gospodarki. Lasy nie stanowiły zwartej pokrywy. Wolne lub prawie wolne od nich były piaszczyste wydmy, które ze względu na suche podłoże i bliskość wody były najdogodniejszym miejscem dla czasowych obozowisk, zakładanych przez ówczesną ludność. Nic więc dziwnego, że okolice dzisiejszego Powidza przyciągały grupy łowców – zbieraczy. Na omawianym terenie odkryto dosyć liczne, typowe dla okresu mezolitu, drobne narzędzia wykonane z krzemienia (tzw. mikrolity).

Bardziej ustabilizowane osadnictwo widoczne jest jednak dopiero w młodszej epoce kamienia - neolicie. Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp. Pierwszą kulturą w pełni neolityczną była kultura ceramiki wstęgowej. Ludność tej kultury zakładała swoje osiedla na żyznych terasach rzecznych, na czarnych i brunatnych ziemiach. Lokowali na nich stałe osady składające się z długich, prostokątnych domów. Zajmowali się głównie uprawą roli oraz hodowlą. Ślady osadnictwa ludności tej kultury zidentyfikowano w okolicach miejscowości Powidz.

Większe skupiska ludzkie z okresu neolitu na terenie dzisiejszej gminy Powidz wiążą się z kulturą pucharów lejkowatych. Ówczesna ludność zamieszkiwała niewielkie osady, położone na łagodnych stokach wydmowych wzniesień. Zajęcia gospodarskie ogniskowały się głównie wokół uprawy zbóż oraz hodowli zwierząt. Charakterystyczną cechą ludności tej kultury w zakresie obrządku pogrzebowego były monumentalne grobowce megalityczne („kujawskie”) w postaci długiego (do 130 m), trójkątnego (o podstawie do 15 m) kopca obstawionego wielkimi kamieniami (najbliższe naszemu terenowi grobowce znane są z terenu gmin Kleczew, Skulsk i Wilczyn). Pochówki w obudowie kamiennej znajdowały się pod nasypem grobowca. Obecność ludności kultury pucharów lejkowatych na terenie dzisiejszej gminy poświadczają znaleziska z okolic miejscowości Smolniki Powidzkie i Ostrowo.

Sporadyczne są natomiast ślady obecności na naszych terenach ludności

kultury amfor kulistych (okolice miejscowości Ostrowo) rozwijającej się prawie równolegle z kulturą pucharów lejkowatych.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny w epoce brązu. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać na ziemiach polskich kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się na ziemiach polskich epoka żelaza, kiedy to nadal funkcjonowała na naszych terenach ludność wiązana z kulturą łużycką. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. Osadnictwo kultury łużyckiej na terenie dzisiejszej gminy Powidz jest bardzo bogato reprezentowane (w okolicach miejscowości Polanowo, Powidz, Przybrodzin, Ostrowo). Warto tutaj wspomnieć szczególnie o dwóch stanowiskach (w pobliżu miejscowości Powidz i Polanowo), odkrytych podczas badań podwodnych na terenie Jeziora Powidzkiego. Osady te, mimo że nie były typowymi osiedlami nawodnymi, to i tak reprezentują bardzo ciekawą formę osadniczą. Były to osiedla nadbrzeżne, założone w bezpośredniej bliskości linii brzegowej na podmokłych terenach prawdopodobnie okresowo zalewanych. Na wybór takiej lokalizacji mogło mieć wpływ wiele czynników. Podmokły grunt umożliwiał wbijanie zaostrzonych pali na głębokość ponad dwóch metrów przez jedną lub dwie osoby, bez konieczności wykonywania pracochłonnych prac ziemnych. Prowadzona w osadach działalność gospodarcza, np. moczenie lnu, miała również wpływ na wybór miejsca. Wydaje się też uzasadnione przypuszczenie, że strefa symboliczno-wierzeniowa, tak silnie związana w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza z wodą, nie pozostawała bez wpływu na lokalizację tych osad. Funkcjonowały one w środowisku wyraźnie zmodyfikowanym przez człowieka, kilkadziesiąt lat po upadku tzw. osiedli typu biskupińskiego, z których cztery najbliższe znajdowały się w odległości od 8 do 12 km od Jeziora Powidzkiego. W bezpośrednim sąsiedztwie jeziora do dzisiaj nie udało się zlokalizować żadnej osady tego typu. Niewyjaśniona pozostaje więc kwestia, czy w okresie poprzedzającym powstanie osad nadbrzeżnych region Jeziora Powidzkiego stanowił odrębne centrum osadnicze, czy też był strefą peryferyjną/graniczną funkcjonujących w sąsiedztwie struktur osadniczych.

Pod koniec okresu halsztackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład

kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytym wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów. Osłabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Na terenie ziem polskich wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich. Na obszarze dzisiejszej gminy notujemy bardzo liczne stanowiska kultury przeworskiej. Osady te znane są na przykład z miejscowości Powidz

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów dzisiejszych ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego na ziemiach polskich.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka.

Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i załóżki przyszłych miast. Widoczne są fazy powstawania grodów: okres plemienny, kiedy grody skupiają się w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej; następnie w czasie bezpośrednio poprzedzającym okres formowania państwa grody powstają w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce; sieć grodów rozrasta się następnie przynajmniej w trzech fazach w miarę poszerzania się terytorium państwa piastowskiego.

Obraz dynamiki rozwoju osadniczego z okresu wczesnego średniowiecza, nie zmienia się także w późnym średniowieczu. W tym czasie kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytnie

występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich metrykę. Szczególnie intrygująca pod względem naukowym jest miejscowość Powidz, słabo dotąd rozpoznana archeologicznie, a mająca jedną z najwcześniejszych metryk na terenie wielkopolski.

Warto jeszcze wspomnieć o licznych pozostałościach niewielkich leśnych hut szkła datowanych na okres nowożytny, które zostały odkryte na terenie dzisiejszej gminy w okolicach miejscowości Ostrowo. Produkcja szkła w tych niewielkich ośrodkach jest poświadczona źródłowo na pierwszą połowę XVIII w. Jednym z elementów rozwoju hutnictwa szkła były odpowiednie dla tego przemysłu naturalne warunki środowiskowe. Mając na uwadze zapotrzebowanie na surowce do wytopu szkła (piasek, popiół drzewny) i do opalania pieców (drewno), huty zakładano na terenach bogato zalesionych, w bliskim sąsiedztwie złóż piasków. Huty wyjątkowo budowano w pobliżu większych strumieni. Najprawdopodobniej wykorzystywano już istniejące lub zakładano nowe zbiorniki wody, na przykład stawy i rowy. Kompleksy urządzeń produkcyjnych lokowano na wyniesieniach terenowych, aby uniknąć podmywania pieców przez wodę. W hutach tych produkowały w zasadzie gorszej jakości, lecz tańsze szkła codziennego użytku, zaspokajając potrzeby szerokiego kręgu odbiorców.

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stan zachowania stanowisk archeologicznych na terenie gminy Powidz wynika w dużej mierze z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa i działalności lotniska w Powidzu.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim:

- inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg na terenie gminy oraz dróg dojazdowych do pól (takich jak: przebudowa ulicy Wojska Polskiego w Powidzu, przebudowa dróg gminnych w Powidzu)
- rozbudowa sieci wodociągowych i kanalizacyjnych (planowana jest między innymi budowa sieci kanalizacji sanitarnej w okolicach miejscowości Wylatkowo),
- wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych,

Gmina Powidz jest gminą o charakterze rolniczo-turystycznym. Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Jedną z inwestycji, które wiążą się z potencjalnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest planowane zagospodarowanie turystyczne terenów nad Jeziolem Powidzkim, a zwłaszcza okolic tzw. „Góry Zamkowej”

Gmina Powidz jest gminą o charakterze rolniczo-turystycznym. Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W przypadku stanowiska archeologicznego (grodzisko stożkowate w Powidzu) wpisanego do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z Kierownikiem Delegatury w Koninie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.

Ponadto, ze względu na fakt, że Gmina Powidz jest właścicielem terenu, na którym znajduje się stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków – grodzisko stożkowate w miejscowości Powidz - planuje się stałe monitorowanie stanu zachowania stanowiska archeologicznego i niezwłoczne przekazywanie Wielkopolskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków informacji o wszelkich zagrożeniach bądź niszczeniu zabytku.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Kierownika Delegatury w Koninie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty w Paryżu na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że

odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Dziedzictwo kulturowe gminy upowszechnia Dom Kultury w Powidzu, zajmujący się m.in. organizacją wydarzeń kulturalnych, promocją kultury oraz tworzeniem warunków dla rozwoju folkloru i pielęgnowania tradycji lokalnych. Działają przy nim: Chór Sonata, którego repertuar stanowią utwory sakralne i świeckie – popularne oparte na motywach ludowych, klasyczne, patriotyczne i okolicznościowe, kompozytorów polskich i obcych, z pieśniami dotyczącymi Powidza i jego legend, a także kolędy i pastorałki; Zespół Śpiewaczy „Powidzanie” wykonujący przede wszystkim piosenki biesiadne, również piosenki patriotyczne; Izba Muzealna – udostępniono w niej artefakty, pozyskane przez zespół archeologii podwodnej podczas badań w rejonie Jeziora Powidzkiego, które potwierdziły istnienie na tych terenach sieci osadniczej z wczesnej epoki żelaza w rejonie: Polanowo – Powidz – Przybrodzin.

Biblioteka Publiczna Gminy Powidz również upowszechnia dziedzictwo kulturowe. Gromadzi ona, opracowuje i udostępnia materiały biblioteczne, promuje czytelnictwo, upowszechnia wiedzę, kulturę, organizuje konkursy i spotkania czytelnicze, wystawy, imprezy kulturalne, a także gromadzi zbiory o regionie i samej miejscowości, utworzyła również Cyfrowe Archiwum Ziemi Powidzkiej, do którego pozyskuje zdjęcia, dokumenty, świadectwa, legitymacje, wycinki z prasy, odnoszące się do minionych czasów. Biblioteka we współpracy z Urzędem Gminy i Towarzystwem Przyjaciół Powidza wydała publikacje: „Powidzkie legendy i opowieści dawne i nowe”, „Powidz na fotografii –wczoraj i dziś”, „Powidz – perła z koroną. Przewodnik”.

Dobłą formą zachowawczą dla dziedzictwa kulturowego są przedsięwzięcia podejmowane przez Towarzystwo Przyjaciół Powidza, które od ponad 30 lat działa na rzecz społecznego, kulturalnego i środowiskowego rozwoju Powidza oraz okolic, popularyzuje historię oraz dziedzictwo materialne

i niematerialne Ziemi Powidzkiej.

Depozytariuszami tradycji są Koła Gospodyń Wiejskich, posiadające w kraju długoletnią tradycję, funkcjonujące również na terenie gminy (zarejestrowane w Krajowym Rejestrze KGW) w miejscowościach: Powidz, Ostrowo, Anastazewo, Wylatkowo, Charbin, Polanowo. Członkinie kół są zarówno animatorkami życia kulturalnego w swojej społeczności, jak i promują sztukę ludową, dawne obrzędy, tradycyjne kulinaria w oparciu o regionalne produkty żywnościowe i wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych, które prezentują podczas lokalnych imprez w gminie i powiecie oraz różnego rodzaju konkursach kulinarnych np. "Smaki Regionu" - organizowanym przez LGD Stowarzyszenie „Unia Nadwarciańska”, którego członkiem jest gmina.

Kulturotwórczą rolę spełniają także jednostki OSP, które funkcjonują na terenie gminy w miejscowościach: Powidz - jednostka o ponad stuletniej historii oraz Ostrowo i Wylatkowo. Jednostki OSP współpracują z różnymi organizacjami pozarządowymi i instytucjami przy organizacji imprez, zawodów sportowo-pożarniczych i wszelkich uroczystości gminnych.

Ponadto, nadal w wielu domach pielęgnowane są tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, kultywowane stare zwyczaje szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych, praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, używa się tradycyjnych sprzętów, a starsi mieszkańcy rozmawiają zanikającą już gwarą, również przekazują miejscowe legendy np. „O zamku, Annie i rybaku” oraz „Kasztelance Annie i rybaku”, „Legenda o powidzkich wiatrakach” czy „Płatnerz i Dzik”.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego są uroczyste msze w Święto Plonów czy Trzech Króli, Misterium Męki Pańskiej oraz procesje Bożego Ciała. Również organizowane imprezy typu Dożynki Gminne, Dni Powidza, Powidzki Festiwal Chóralny, Powidz Jam Festiwal, Regaty Grand Prix Jeziora Powidzkiego, Festiwal Piosnki Żeglarskiej - Szantogranie, Powidzka Noc Świętojańska, Sobota na Rowerze, Rajd Szlakiem Kompanii Powidzkiej, obchody świąt państwowych - Narodowe Święto Niepodległości czy Narodowy Dzień Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego, a także różnego rodzaju imprezy sportowe czy Jarmarki świąteczne, odnoszą się także do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności

społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględniać ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcia się na inne społeczności i kultury.

Heraldyka samorządowa odnosi się również do dziedzictwa i jest symbolem tożsamości. Herb Gminy Powidz został przyjęty Uchwałą Nr IV/32/95 Rady Gminy w Powidzu z dnia 26 maja 1995 r. w sprawie ustalenia herbu Gminy Powidz. „Herb Gminy Powidz to złota korona królewska otwarta w stylu gotyckim XV w. ,umieszczona w polu czerwonym w kształcie tarczy. Pochodzi z czasów Kazimierza Jagiellończyka, który obdarzył Powidz różnymi przywilejami w roku 1464.”

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest aktem planowania ogólnego. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe

przeznaczenia, zagospodarowania, ładu przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego.

Druga część *Studium* dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony. W części *Studium* odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób szczególny uwzględnia się:

- ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczenia zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczenia oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Zmiana *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Powidz* przyjęta została Uchwałą Nr XLVIII/406/23 Rady Gminy Powidz z dnia 12 maja 2023 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W części II. „Uwarunkowania rozwoju gminy Powidz”, w rozdz. 4. „Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” przedstawiono zarys historii gminy, wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, opis stanowiska archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków oraz liczbę stanowisk w poszczególnych miejscowościach gminy.

W części. III. „Kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy Powidz” w rozdz. 4. przedstawiono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. zobowiązuje wszystkich obywateli do ochrony dóbr kultury, natomiast samorząd terytorialny zobowiązuje do zapewnienia w tym celu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych. Generalne cele ochrony obejmujące: ochronę dziedzictwa kulturowego i historycznego mogą być osiągnięte poprzez realizację następujących celów szczegółowych, uwzględnianych również przy opracowywaniu planów dla poszczególnych fragmentów gminy Powidz:

A/ ochrona przestrzennych wartości krajobrazu kulturowego:

- utrzymanie historycznie ukształtowanej struktury osadniczej i sieci dróg,
- utrzymanie historycznych układów przestrzennych wsi, zasad lokalizacji zabudowy i zagospodarowania terenu, wypełnienie tradycyjnej niwy siedliskowej,
- zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym dominant kulturowych i krajobrazowych,
- kontynuowanie tradycji w kształtowaniu krajobrazu kulturowego i nawiązanie do historycznych i regionalnych rozwiązań w jego kształtowaniu,
- przeciwdziałanie bezplanowej i chaotycznej parcelacji terenu,
- przeciwdziałanie zaśmiecaniu krajobrazu kulturowego nowymi lokalizacjami budowli substandardowych,
- ograniczenie lokalizacji obiektów wymagających makroniwelacji i znacznych przekształceń topografii oraz zasobów przyrodniczych;

B/ ochrona indywidualnych wartości obiektów kultury materialnej:

- ochrona przed dewastacją wartościowych stanowisk archeologicznych,
- utrzymanie i eksponowanie grodzisk i cmentarzysk posiadających charakterystyczną formę krajobrazową,
- zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym: kościołów, szkół, obiektów usługowych, produkcyjnych, wpisanych i nie wpisanych do rejestru zabytków oraz zewidencjonowanej zabudowy zagrodowej i innych elementów zagospodarowania i wyposażenia miejscowości,
- utrzymanie i eksponowanie: linii kolei wąskotorowej, układów przestrzennych siedlisk, pomników i krzyży, kamieni milowych, urządzeń technicznych i komunikacyjnych,
- utrzymanie i eksponowanie wartości zabudowy historycznej, jej proporcji, formy, typu dachów, wielkości i układu otworów, rodzaju stolarki i jej zdobnictwa, materiału budowlanego i sposobów jego wyeksponowania,
- zapobieganie w powstawaniu ubytków w zabudowie historycznej,
- kształtowanie wysokich walorów estetycznych nowej zabudowy mieszkalnej, rekreacyjno-turystycznej i produkcyjnej poprzez nawiązywanie do tradycji i wartości regionalnych.

W odniesieniu do obiektów objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków (zgodnie z ustawą z 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), obowiązują następujące ustalenia:

a) obejmuje się ochroną zabytki nieruchome, zabytki ruchome, zabytkowe zespoły dworskie i parkowe, oraz historyczny zespół urbanistyczny Powidza

wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się na omawianym terenie,

b) w obiektach wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje zakaz wyburzania, rozbudowy, nadbudowy, zmiany formy dachu, formy i wystroju elewacji (w tym również stolarki okiennej i drzwiowej) oraz dyspozycji przestrzennej wnętrza,

c) wszelka działalność inwestycyjna dotycząca obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymaga pozwolenia ze strony Konserwatora Zabytków,

d) prace budowlane, konserwatorskie, restauratorskie mogą być prowadzone zgodnie z zatwierdzoną przez Konserwatora Zabytków dokumentacją,

e) obiektom wpisanym do rejestru zabytków należy zapewnić właściwą ekspozycję – obowiązuje zakaz lokalizacji w ich bezpośrednim otoczeniu obiektów wielkogabarytowych, w tym również billboardów reklamowych, masztów telefonii komórkowej oraz siłowni wiatrowych.

W odniesieniu do zabytków występujących na omawianym terenie i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, obowiązują następujące ustalenia:

a) przedmiotem ochrony są:

- bryły zabytkowych budynków, kształty dachów,
- rozwiązania architektoniczne, tradycyjny materiał,
- historyczny wystrój elewacji,

b) celem ochrony obiektów ujętych w ewidencji jest zachowanie tradycyjnej zabudowy wiejskiej (w tym zagrodowej) i jej tradycyjnych gabarytów i rozwiązań architektonicznych,

c) wszelka działalność inwestycyjna związana z częściami zewnętrznymi tego typu obiektów (elewacje, dach) wymaga uzgodnienia z konserwatorem zabytków. W odniesieniu do kształtowania nowej zabudowy lokalizowanej w sąsiedztwie obszarów i obiektów chronionych (wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencji zabytków):

a) nowa zabudowa powinna być kształtowana w nawiązaniu do regionalnej, tradycyjnej specyfiki budowlanej – odpowiednio wkomponowana w historyczne otoczenie i krajobraz, wykonana w materiale tradycyjnym, nakryta symetrycznym dachem dwuspadowym lub wielospadowym o pokryciu z dachówki (w kolorze historycznej dachówki),

b) wysokość nowej zabudowy nie powinna przekraczać wysokości istniejącej,

c) mieszkaniowej zabudowy sąsiedniej i powinna nawiązywać do wysokości jej gzymsu, względnie kalenicy,

d) wystrój elewacji powinien nawiązywać do tradycyjnych rozwiązań,

e) nie dopuszcza się lokalizowania billboardów reklamowych, reklam

wielkopowierzchniowych, masztów telefonii komórkowej oraz siłowni wiatrowych w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowy poszczególnych miejscowości,

f) ustala się wymóg opracowania studium wpływu inwestycji na krajobraz w przypadku planowania zamierzenia inwestycyjnego kubaturowo i funkcjonalnie obcego historycznemu zagospodarowaniu.

- W obrębie strefy ochrony konserwatorskiej Powidza nie należy planować inwestycji naruszających zachowany historyczny układ urbanistyczny oraz takich, które ze względu na swoje gabaryty lub agresywną architekturę mogłyby ten układ naruszać (w szczególności obiektów przemysłowych).

- Należy zachować historyczne przebiegi głównych dróg, świadczących o najstarszych traktach komunikacyjnych.

- Nowe tereny mieszkaniowe, lokalizowane poza zabytkowym układem urbanistycznym, powinny mieć ograniczoną wysokość zabudowy maksymalnie do trzech kondygnacji,

- Obok troski o same obiekty zabytkowe należy pamiętać o ochronie ich otoczenia i konieczności uzgadniania z konserwatorem zabytków także charakteru zabudowy z nimi sąsiadującej, zarówno pod względem architektury, jak i funkcji.

- Wszelkie działania przy obiektach zabytkowych wymagają akceptacji konserwatora zabytków.

- Na terenach leżących w granicach objętych ochroną konserwatorską wszelkie prace mające wpływ na zmianę wyglądu obiektów (zmiany kubatury, elewacji, pokrycia dachów, rozbudowy i nadbudowy obiektów itp., ogrodzenia, mała architektura) oraz mające wpływ na zmianę rozplanowania terenu i układu przestrzennego (nowe lokalizacje, rozbiórki, podziały gruntów, zmiany funkcji terenu) wymagają uzgodnienia z konserwatorem zabytków.

WNIOSKI KONSERWATORSKIE:

1. Historyczny układ urbanistyczny Powidza:

W obrębie strefy ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego, przedstawionego na rysunku studium obowiązują:

- 1) zachowanie historycznej struktury przestrzennej – historycznych placów i historycznej siatki ulic,
- 2) ochrona utrwalonych dominant architektonicznych historycznych obiektów budowlanych,
- 3) ochrona ekspozycji panoram historycznego układu przestrzennego,
- 4) w przypadku wprowadzania nowych elementów przestrzennego

zagospodarowania należy zwracać uwagę nie tylko na ich znaczenie w relacjach do bezpośredniego zabytkowego otoczenia, ale także ich wpływ na panoramę miejscowości z wyznaczonego obszaru ekspozycji biernej,

5) zachowanie historycznego rozplanowania kwartałów zabudowy,

6) zachowanie historycznej parcelacji nieruchomości (dotyczy historycznych struktur przestrzennych wpisanych do rejestru zabytków).

7) zachowanie historycznych linii zabudowy,

8) nowa zabudowa w zakresie skali brył i w zakresie rozplanowania w obrębie nieruchomości winna harmonizować ze skalą historycznej zabudowy i z historycznymi zasadami zagospodarowania nieruchomości,

9) ochronie podlegają osie widokowe nakierowane na najważniejsze historyczne obiekty budowlane,

10) wszelkie działania skutkujące zmianą zagospodarowania przestrzeni w obszarach osi widokowych winny być analizowane pod kątem ich wpływu na ekspozycję historycznych obiektów, na które osie te są nakierowane. Ustanowić należy zakaz wprowadzania takich rozwiązań, które skutkowałyby dysonansem w percepcji historycznej struktury przestrzenno-architektoniczno-krajobrazowej w polach osi widokowych,

11) zachowanie historycznych form zaprojektowanej zieleni (parków, skwerów, alei i szpalerów),

12) wszelkie działania w obszarze objętej ochroną zabytkowej struktury przestrzennej, w tym wznoszenie budowli kubaturowych, rozbudowy i nadbudowy niehistorycznych obiektów budowlanych oraz remonty obiektów historycznych jak i współczesnych, zmiany nawierzchni, wprowadzanie elementów zieleni, winno być podporządkowane zachowanym wartościom kulturowym chronionego układu przestrzennego na zasadach harmonijnej kontynuacji rozwijane z dbałością aby nie deprecjonować istniejących nawarstwień kulturowych, a tym bardziej ich niszczyć,

13) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze wpisanej do rejestru zabytków historycznej struktury przestrzennej wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków, a prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze niewpisanej do rejestru zabytków, ale objętej prawną ochroną konserwatorską, historycznej struktury przestrzennej wymaga uzgodnienia organu ochrony zabytków.

2. Historyczne zespoły budowlane:

1) zachowanie historycznego rozplanowania i historycznych granic zespołu budowlanego,

- 2) ochrona utrwalonych dominant architektonicznych historycznych obiektów budowlanych znajdujących się w obrębie historycznego zespołu budowlanego,
- 3) ochrona ekspozycji biernej i czynnej historycznego zespołu budowlanego,
- 4) w przypadku wprowadzania nowych elementów przestrzennego zagospodarowania zwracać należy uwagę nie tylko na ich znaczenie w relacjach do bezpośredniego zabytkowego otoczenia, ale także na ich wpływ na percepcję historycznego zespołu z wyznaczonego obszaru ekspozycji biernej,
- 5) nowa zabudowa w zakresie skali brył i w zakresie rozplanowania w obrębie historycznego zespołu budowlanego powinna harmonizować ze skalą historycznej zabudowy i z historycznymi zasadami zagospodarowania historycznego zespołu zabudowy,
- 6) ochronie podlegają osie widokowe nakierowane na najważniejsze historyczne obiekty budowlane w historycznym zespole budowlanym,
- 7) wszelkie działania skutkujące zmianą zagospodarowania przestrzeni w obszarach osi widokowych winny być analizowane pod kątem ich wpływu na ekspozycję obiektów, na które osie te są nakierowane. Ustanowić należy zakaz wprowadzania takich rozwiązań, które skutkowałyby dysonansem w percepcji historycznego zespołu budowlanego w postaci osi widokowych,
- 8) zachowanie historycznych form zaprojektowanej zieleni w obrębie historycznego zespołu budowlanego (parków, ogrodów, skwerów, alei i szpalerów),
- 9) wszelkie działania w obszarze historycznego zespołu budowlanego, w tym wznoszenie budowli kubaturowych, rozbudowy i nadbudowy niehistorycznych obiektów budowlanych oraz remonty obiektów historycznych jak i współczesnych, zmiany nawierzchni, wprowadzanie elementów zieleni, winno być podporządkowane zachowanym wartościom kulturowym chronionego zespołu budowlanego na zasadach harmonijnej kontynuacji rozwijanej z dbałością aby nie deprecjonować istniejących nawarstwień kulturowych, a tym bardziej ich niszczyć,
- 11) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze wpisanego do rejestru zabytków historycznego zespołu budowlanego wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków, a prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze niewpisanej do rejestru zabytków, ale objętej prawną ochroną konserwatorską, historycznej struktury przestrzennej wymaga uzgodnienia organu ochrony zabytków.

3. Historyczne obiekty budowlane:

- 1) zachowanie historycznej kompozycji brył, historycznej kompozycji elewacji,

w tym historycznych elementów wystroju elewacji, historycznej dyspozycji przestrzennej wnętrz oraz wszystkich elementów historycznego wystroju wewnętrznego wpisanych do rejestru zabytków historycznych obiektów budowlanych oraz zachowanie historycznej kompozycji brył, historycznej kompozycji elewacji, w tym historycznych elementów wystroju elewacji historycznych obiektów budowlanych nie wpisanych do rejestru zabytków, ale objętych prawną ochroną konserwatorską,

2) prowadzenie jakichkolwiek działań przy historycznych obiektach budowlanych wpisanych do rejestru zabytków wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków,

3) prowadzenie jakichkolwiek działań na zewnątrz historycznych obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, ale znajdujących się w obszarze historycznego układu przestrzennego wpisanego do rejestru zabytków (historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany) wymaga uzgodnienia organu ochrony zabytków.

4. Historyczne parki i inne formy zaprojektowanej historycznej zieleni:

1) zachowanie historycznego rozplanowania i historycznych granic założenia (historyczny układ wnętrz parkowych, historyczny układ duktów, historyczne elementy wodne, historyczne powiązania z otoczeniem),

2) zachowanie historycznego tworzywa roślinnego (drzewa i krzewy),

3) zachowanie wszystkich historycznych elementów architektury ogrodowej (ogrodzenie, bramy, pawilony),

4) usuwanie historycznego tworzywa roślinnego podyktowane może być wyłącznie złym stanem fitosanitarnym, z koniecznością uzupełniania w takim przypadku usuwanych elementów tworzywa roślinnego,

5) nowe nasadzenia w zakresie lokalizacji oraz składu gatunkowego stanowić mogą wyłącznie kontynuację historycznych rozwiązań,

6) ochrona ekspozycji biernej i czynnej historycznego zespołu budowlanego,

7) nowe elementy zagospodarowania przestrzennego nie mogą zdominować historycznego założenia. Wszystkie te elementy powinny być ograniczane do niezbędnego minimum i pod warunkiem bezwzględnego podporządkowania historycznym wartościom kulturowym założenia,

8) ochronie podlegają powiązania widokowe założenia z jego otoczeniem,

9) wszelkie działania skutkujące zmianą zagospodarowania przestrzeni w obszarach powiązań widokowych winny być analizowane pod kątem ich wpływu na ekspozycję założenia. Ustanowić należy zakaz wprowadzania takich rozwiązań, które skutkowałyby dysonansem w percepcji historycznego założenia

w polach osi widokowych.

10) wszelkie działania w obszarze objętego ochroną założenia winny być podporządkowane zachowanym wartościom kulturowym tegoż założenia,

11) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze wpisanego do rejestru zabytków historycznego założenia lub też w obszarze takiego założenia niewpisanego do rejestru zabytków, ale znajdującego się w granicach historycznego układu przestrzennego wpisanego do rejestru zabytków (historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany) wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków,

12) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze niewpisanego do rejestru zabytków historycznego założenia oraz nie znajdującego się w granicach historycznego układu przestrzennego wpisanego do rejestru zabytków (historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany) wymaga uzgodnienia organu ochrony zabytków.

5. Historyczne cmentarze:

1) zachowanie historycznego rozplanowania i historycznych granic cmentarza (historyczna kompozycja przestrzenna, historyczny układ duktów),

2) zachowanie historycznego tworzywa roślinnego (drzewa i krzewy),

3) zachowanie wszystkich historycznych elementów architektury cmentarza (ogrodzenie, bramy budynki obsługujące cmentarz, grobowe kaplice kubaturowe, wyodrębnione elementy cmentarza),

4) usuwanie historycznego tworzywa roślinnego podyktowane może być wyłącznie złym stanem fitosanitarnym, z koniecznością uzupełniania w takim przypadku usuwanych elementów tworzywa roślinnego,

5) nowe nasadzenia w zakresie lokalizacji oraz składu gatunkowego stanowić mogą wyłącznie kontynuację historycznych rozwiązań,

6) ochrona ekspozycji biernej i czynnej historycznego cmentarza,

7) nowe elementy przestrzennego zagospodarowania nie mogą zdominować historycznego charakteru cmentarza. Wszystkie te elementy winny być ograniczane do niezbędnego minimum i pod warunkiem bezwzględnego podporządkowania historycznym wartościom kulturowym cmentarza,

8) ochronie podlegają powiązania widokowe cmentarza z jego otoczeniem,

9) wszelkie działania skutkujące zmianą zagospodarowania przestrzeni w obszarach powiązań widokowych winny być analizowane pod kątem ich wpływu na ekspozycję cmentarza. Ustanowić należy zakaz wprowadzania takich rozwiązań, które skutkowałyby dysonansem w percepcji historycznego

cmentarza w polach osi widokowych,

10) wszelkie działania w obszarze objętym ochroną cmentarza winny być podporządkowane zachowanym wartościom kulturowym tegoż założenia,

11) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze wpisanego do rejestru zabytków historycznego cmentarza lub też w obszarze takiego założenia niewpisanego do rejestru zabytków, ale znajdującego się w granicach historycznego układu przestrzennego wpisanego do rejestru zabytków (historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany) wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków,

12) prowadzenie jakichkolwiek działań w obszarze niewpisanego do rejestru zabytków historycznego cmentarza lub też w obszarze takiego założenia niewpisanego do rejestru zabytków, ale znajdującego się w granicach historycznego układu przestrzennego wpisanego do rejestru zabytków (historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany) wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków,

13) prowadzenie jakichkolwiek działań w obrębie czynnego i nieczynnego cmentarza wyznaniowego wymaga akceptacji takich działań przez władze kościelne lub władze związku wyznaniowego do którego ten cmentarz należy lub należał w przeszłości.

4.1 Zasady ochrony obszarów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków:

1) obowiązuje utrzymanie wszystkich zabytkowych obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków,

2) obowiązuje zachowanie dobrego stanu technicznego i estetycznego tych obiektów. Wszelkie prace remontowe i konserwatorskie zewnętrzne i wewnętrzne wymagają wykonania projektu i uzgodnionego z organem właściwym d/s ochrony zabytków. Obowiązuje także utrzymanie właściwego stanu estetycznego otoczenia tych zabytków, w tym: zieleni, małej architektury i zagospodarowania posesji sąsiadujących.

Cmentarze

Ochrona obowiązuje w granicach cmentarza oraz jego najbliższym otoczeniu. Postuluje się przyjęcie zewnętrznej strefy ochronnej o szerokości ok. 50 m, i wyłączenie jej spod zabudowy. Ewentualna zmiana sposobu użytkowania tych terenów jest dopuszczalna pod warunkiem zachowania znajdujących się na nich obiektów zabytkowych, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia konserwatora zabytków.

4.2 Zasady ochrony stanowisk archeologicznych.

Wszystkie zewidencjonowane stanowiska archeologiczne oraz strefy ich występowania podlegają ochronie konserwatorskiej zgodnie z art. 6 ust. 1, pkt 3, ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami. Na obszarze występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas wykonywania robót ziemnych wymagane jest prowadzenie prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Delegatura w Koninie.

Zasady ochrony stanowisk archeologicznych:

- 1) zmiany sposobu użytkowania terenów w strefach „W” oraz wykonanie prac niwelacyjnych lub ziemnych należy uzgadniać z właściwym organem ds. ochrony zabytków, który może zażądać przeprowadzenia archeologicznych badań ratowniczych lub nadzoru archeologicznego nad prowadzonymi pracami,
- 2) na obszarach ochrony stanowisk archeologicznych należy ograniczyć użytkowanie terenu do dotychczasowego, o ile nie zostało ono zakwalifikowane jako niszczące, zachowanie zastanej topografii oraz warstw gruntowych w stanie niezmienionym.
- 3) na terenie gminy w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska archeologicznego obowiązuje zasada zgłaszania służbie konserwatorskiej zamiarów podejmowania prac ziemnych związanych z wykonywaniem głębokich wykopów, robót melioracyjnych, budową tras komunikacyjnych i instalacji infrastruktury podziemnej oraz w przypadku podejmowania zalesień użytków rolnych; na rysunku studium zaznaczono obszary występowania stanowisk archeologicznych.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie. Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję

środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń.

Gmina Powidz nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązują częściowe plany zagospodarowania przestrzennego, z których poniższe zawierają zapisy zabezpieczające ochronę dziedzictwa kulturowego:

I. Uchwała nr XVIII/128/08 Rady Gminy Powidz z dnia 30 grudnia 2008 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla działki nr 48/1, obręb Przybrodzin, gm. Powidz;

§ 11. Ze względu na położenie terenu w strefie zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Kierownika Delegatury w Koninie, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę.

II. Uchwała nr XXXI/201/10 Rady Gminy Powidz z dnia 28 czerwca 2010 r. miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w miejscowości Powidz;

§ 6. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne wydanym przez odpowiednie służby ochrony zabytków, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę.

III. Uchwała nr XXXVIII/328/22 Rady Gminy Powidz z dnia 26 maja 2022 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu obejmującego część obrębu Polanowo;

§ 6. ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: 1) nakaz ochrony stanowiska archeologicznego st. 8, obszar AZP 53-37/25 zgodnie z wyznaczoną na rysunku planu strefą ochrony konserwatorskiej; 2) nakaz prowadzenia badań archeologicznych podczas realizacji inwestycji związanych z realizacją prac ziemnych, na które inwestor winien uzyskać pozwolenie właściwego konserwatora zabytków, na terenie objętym strefą ochrony konserwatorskiej st. 8,

obszar AZP 53-37/25, zgodnie z wyznaczoną na rysunku planu strefą ochrony konserwatorskiej.

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z treści zawartej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i każdorazowo są uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie gminy Powidz, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

8.3. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej

W czasach wielkich przekształceń środowiska, związanych przede wszystkim z urbanizacją i uprzemysłowieniem, ogromne znaczenie ma zachowanie w niezmienionym stanie terenów mało jeszcze zdegradowanych, gdzie przyroda zachowała wiele z naturalnego uroku. Formami takiej ochrony są parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu. Tworzy się je na obszarach o wysokich walorach naturalnych środowiska oraz o nieprzeciętnych właściwościach estetycznych krajobrazu, nierzadko połączonych z wartościami historycznymi, turystycznymi i krajoznawczymi.

Na terenie gminy Powidz znajdują się dwa takie obszary:

1. *Powidzki Park Krajobrazowy* utworzony Rozporządzeniem Nr 18 Wojewody Konińskiego z dnia 16 grudnia 1998 r. w celu ochrony środowiska przyrodniczego, swoistych cech krajobrazu oraz zabezpieczenia wartości historycznych i kulturowych tego regionu. Obszar ten rozciąga się na długiej, rozgałęziającej się rynnie jeziornej o kierunku z północnego wschodu na południowy zachód, ciągnącej się od Strzelna do Słupcy, obejmując powierzchnię 24600 ha. Tereny Parku cechują się znacznymi walorami krajobrazowymi. Decyduje o tym różnorodność ekosystemów, ale przede wszystkim system jezior rynnowych często o urozmaiconej linii brzegowej, czasem z malowniczo położonymi wyspami. Wśród nich wielkością wyróżniają się Jezioro Powidzkie i Jezioro Niedzięgiel. W celu zapewnienia dodatkowej ochrony w Powidzkim Parku Krajobrazowym utworzono kilkanaście pomników przyrody i jeden użytek ekologiczny chroniący cenną, torfowiskową szatę roślinną. W granicach Parku stwierdzono ok. 990 gatunków roślin (w tym 60 chronionych) oraz 216 zbiorowisk

roślinnych, nie mniej bogaty jest świat zwierząt, wśród których zanotowano 34 gatunki ssaków, 10 płazów, 5 gadów i 22 ryb. Wartościowe z przyrodniczego i gospodarczego punktu widzenia są zespoły ichtiofauny, zwłaszcza dużych i głębokich jezior wykazujących jeszcze cechy jezior sielawowych (z sielawą i sieją).

Oprócz atrakcji przyrodniczych i krajobrazowych, Powidzki Park Krajobrazowy cechuje się stosunkowo dużą koncentracją stanowisk archeologicznych oraz zabytków kultury materialnej. Powidzki Park Krajobrazowy włączony jest do krajowej sieci obszarów chronionych „ECONET-POLSKA” oraz europejskiej sieci „NATURA 2000”.

2. *Powidzko - Bieniszewski Obszar Chronionego Krajobrazu* utworzony Uchwałą Nr 53 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koninie z dnia 29 stycznia 1986 r. w sprawie ustalenia obszarów krajobrazu chronionego i zasad korzystania z tych obszarów. Omawiany obszar o całkowitej powierzchni 460 km² jest najważniejszym ogniwem ekologicznym systemu ochrony ze względu na największą w skali dawnego województwa konińskiego koncentrację walorów przyrodniczych, krajobrazowych i rekreacyjnych. Jest to najcenniejszy pod względem morfotycznym obszar mający żywą rzeźbę młodoglacjalną. Cechuje go ogromne bogactwo tak charakterystycznych form jak rynny polodowcowe, wzgórza moreny czołowej, płaska i falista forma moreny dennej, liczne jeziora: Powidzkie, Niedzięgiel, Suszewskie, Wilczyńskie, Budzisławskie, Ostrowickie, w znacznej części linii brzegowej otoczone lasami.

Powidzko - Bieniszewski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje fragment Pojezierza Gnieźnieńskiego połączony ciągiem wzgórz moreny czołowej z resztką dawnej Puszczy Bieniszewskiej. Puszcza Bieniszewska zajmuje obszar o powierzchni 952,5 ha, obejmując zwarty kompleks żyznych lasów liściastych, w większości dobrze zachowanych lasów gradowych oraz łągów. Obszar włączony jest do europejskiej sieci obszarów chronionych NATURA 2000 jako specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa).

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy

Na terenie gminy Powidz nieliczne zabytki wpisane do rejestru zabytków to: zespół kościelny w Powidzu, zespół pałacowy w Charbinie i wiatrak koźlak w Ostrowie.

POWIDZ – zespół kościelny

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja. Pierwszy kościół drewniany powstał z fundacji królewskiej najprawdopodobniej już w XI w., parafia wzmiankowana w 1234 r. Świątynia przed 1362 r. nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela, po pobudowaniu nowej rozszerzono wezwanie - św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja Biskupa i Wyznawcy. Obecny kościół powstał na wzgórzu nad jeziorem, w latach 1860 -1863, w miejscu poprzedniego, drewnianego. W 1868 r. konsekracji świątyni dokonał sufragan gnieźnieński ks. biskup Józef Cybichowski. Kościół usytuowany na południe od rynku, otacza go ogrodzony, zadrzewiony obecnie teren dawnego cmentarza o kształcie owalu (zachowany nagrobek budowniczego kościoła ks. Andrzeja Zgrabczyńskiego, proboszcza w l. 1857-1867), lekko opadający w kierunku jeziora Powidzkiego. Od znajdującej się po stronie zachodniej bramy i furtki ku kościołowi oraz wokół niego prowadzi aleja. Na wschód od kościoła zabudowania plebanii z 2 poł. XIX w.

Kościół neogotycki, orientowany, oszkarpowany, bez podpiwniczenia, murowany z cegły, na fundamentach z łamanych kamieni polnych. Ściany od zewnątrz licowane czerwoną cegłą klinkierową. Wzniesiony na rzucie prostokąta, z węższym, niższym od nawy, zamkniętym wielobocznie prezbiterium od wschodu oraz czterokondygnacyjną, kwadratową wieżą od zachodu. W nawach między wschodnią ścianą nawy i bocznymi ścianami prezbiterium – dwie przybudówki, zamknięte trójbocznie. Przy północnej ścianie nawy niewielka kruchta boczna na rzucie zbliżonym do kwadratu, zwieńczona trójkątnym szczytem z ozdobnym, kamiennym krzyżem. Nawa i prezbiterium nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi, nad zamknięciem prezbiterium dach trypółaciowy. Przybudówki kryte dachami wielopółaciowymi, kruchta daszkiem dwuspadowym. Wieża nakryta strzelistym, ostrosłupowym hełmem o charakterze iglicy, zwieńczonym krzyżem. Obiekt utrzymany w dobrym stanie. W latach 2008-2011 wykonano remont dachu (naprawa więźby, wymiana pokrycia), malowanie wnętrz w 2015 r. Obecnie trwają prace przy konserwacji ceglanych elewacji (wzmocnienie struktury cegieł i spękań, uzupełnienie ubytków, wymiana spoinowania).

Plebania pobudowana w tym samym czasie co kościół. W pocz. XX w. dobudowano werandę od strony południowej. W latach 50. XX w. dobudowano od strony północno-wschodniej aneks mieszczący łazienkę. Usytuowana ścianą szczytową do ulicy, w odległości 40 m od kościoła. Budynek otacza zadrzewiony teren lekko opadający w kierunku południowym, ku jezioru Powidzkiemu. Budynek na planie prostokąta wydłużonego na osi północ-południe, murowany, tynkowany, na kamiennym cokole, od strony zachodniej otynkowanym, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, podpiwniczony, nakryty dachem dwuspadowym. Po południowej stronie przylega prostokątna weranda nakryta dachem jednospadowym, po stronie północno-wschodniej niewielka, prostokątna przybudówka nakryta daszkiem jednospadowym. Obiekt w dobrym stanie. Remont kapitalny w latach 1999-2000, w późniejszym czasie przełożono dach.

Dom pogrzebowy (kostnica) wzniesiony w 2 poł. XIX w. Położony w odległości 25 m od kościoła, po przeciwnej stronie ulicy. Od strony północnej i wschodniej przylegają mury ogrodzeniowe prywatnej posesji. Budynek w stylu neogotyckim, murowany, zewnętrznie nieotynkowany, jednokondygnacyjny, bez podpiwniczenia, zbudowany na planie prostokąta z wejściem od strony południowej. Nakryty dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. Na skrajach kalenicy, na niskich postumentach krzyże łacińskie. Stan zachowania dobry.

CHARBIN – zespół pałacowy

Pałac eklektyczny, wzniesiony w latach 60. XIX w., w latach 20. XX w. podwyższony o niskie piętro i górną kondygnację wieży. Usytuowany w otwartej zabudowie na skraju wsi, w niewielkim założeniu parkowym. Od północnego-zachodu i południa dawna zabudowa gospodarcza. Budynek na cokole z cegły, licowanym częściowo kamieniem, murowany z cegły, tynkowany, podpiwniczony, jednokondygnacyjny korpus z niewysokim poddaszem. Nakryty dwuspadowym dachem o łagodnym nachyleniu połaci pokrytym blachą. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta. W fasadzie, od południa, centralnie umieszczony ryzalit zwieńczony trójkątnie składający się z filarowego ganku w dolnej kondygnacji i dwuosiowej wystawki w górnej. Od strony południowo-wschodniego naroża trójkondygnacyjna wieża na planie ośmioboku, nakryta dachem płaskim zwieńczona krenelażem. Do elewacji północnej, od strony wschodniej przylega prostokątne, jednokondygnacyjne, niższe od korpusu, skrzydło, nakryte dachem dwuspadowym. Od zachodu niewielka, przybudówka z bocznym wejściem do budynku. Na elewacjach zachowany, obecnie częściowo odtworzony, detal architektoniczny w postaci profilowanych gzymsów, lizen, naczółków, fryzu.

Obiekt po remoncie kapitalnym w bardzo dobrym stanie.

Niewielki park założony w 2 poł. XIX w., zachowany w pierwotnych granicach. Drzewostan parkowy charakteryzuje się niewielkim zróżnicowaniem gatunkowym, pojedynczo występują jesion, lipa, topola włoska. Na uwagę zasługuje rzadko spotykany okazały perełkowiec japoński rosnący w pobliżu dworu. Obiekt po rewaloryzacji.

Zespół pałacowy stanowi własność prywatną.

OSTROWO – wiatrak koźlak

Zbudowany na przełomie XVIII i XIX w., użytkowany do lat 50. XX w., potem popadł w ruinę. Wydzierżawiony i następnie wykupiony w 1982 roku od Gminy Powidz przez prywatną osobę, która odrestaurowała obiekt i przeznaczyła na cele rekreacyjne. Budowla wolnostojąca, z drewna żywicowego, na planie kwadratu. Kozioł posadowiony na fundamencie z luźno ułożonych kamieni polnych. Ściany odchylone od pionu do wewnątrz. Szczyt wysunięty na zewnątrz, wsparty na dwóch zastrzałach. Balkon ze schodami jednobiegowymi z drewnianą poręczą. Dach dwuspadowy z naczółkiem od strony nawietrznej, kryty gontem. Ściany gładkie szalowane deskami w układzie pionowym. Szczyt deskowany pionowo. Dwie pary śmig w metalowej obejmie. Wnętrze czteropoziomowe. Obecnie przyziemie z konstrukcją posadowienia kozła i węzłami sanitarnymi. Poziomy środkowy z fragmentami urządzeń technologicznych, górny z fragmentami urządzeń napędowych i zabudowane poddasze – zaadaptowane na cele mieszkalne i pracownię artystyczną. Remont kapitalny obiektu w latach 1975-1982. W 2000 r. częściowa wymiana zewnętrznego oszalowania ścian, konstrukcji dachu, uzupełnienie ubytków. Obiekt na bieżąco konserwowany, utrzymany w dobrym stanie.

Warto wspomnieć, iż na terenie gminy występują również zabytki nie wpisane do rejestru zabytków, ale będące świadectwem minionych epok i zdarzeń, ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

W miejscowości Anastazewo znajdują się historyczne budynki związane z przejściem granicznym i komorą celną na przebiegającej tutaj granicy między zaborem pruskim a rosyjskim oraz budynki końcowej stacji dla linii kolejki wąskotorowej z Gniezna, którą otwarto w 1911 r. Na przejściu granicznym pozostały budynki strażnic – pruskiej, z 1901 r. murowanej z czerwonej cegły, piętrowej, krytej wysokim dachem dwuspadowym z dostawioną do dłuższego boku poprzeczną, niższą dobudówką, krytą dachem dwuspadowym i strażnicy rosyjskiej, drewnianej, oddalonej o kilkadziesiąt metrów na południowy wschód

(ob. na terenie wsi Salamonowo, gm. Ostrowite), murowany budynek dawnego zajazdu z 1904 r., funkcjonujący w czasie zaborów na potrzeby Niemców jako obiekt noclegowy i gospoda. Obecnie miejsce upamiętnione; ustawiono atrybuty graniczne w postaci budek strażniczych, słupków, szlabanu. O historii tego miejsca przypominają tablice informacyjne.

W pobliżu zespół stacji kolei wąskotorowej z pocz. XX w. – budynek stacji piętrowy, na planie kwadratu, murowany, elewacje parteru ceglane, drugiej kondygnacji tynkowane, przykryty dachem czterospadowym i murowana, parterowa, o charakterystycznym, wydłużonym kształcie parowozownia. Przed parowozownią była obrotnica o średnicy 6 m, studnia i skład węgla. Stąd biegła również wąskotorowa kolejka do Konina. Obie linie już nie funkcjonują, budynek stacyjny jest nieużytkowany, zaś parowozownia znajduje się w rękach prywatnych, pełniąc funkcje mieszkaniowe.

W Powidzu na uwagę zasługuje dawny zespół hotelowy. W 1910 r. w pobliżu torów kolejki wąskotorowej, nad brzegiem jeziora powstał hotel „Plażowy” (Strandhotel). Budynek mieścił restaurację, salę do zabaw i około 50 miejsc noclegowych. Przy hotelu powstał ogród restauracyjny z altanami. Gruntownej przebudowy dokonano w 1921 r. Przygotowano wówczas nową salę taneczną, dobudowane zostały nowe przeszklone werandy. Wtedy też obiekt otrzymał nazwę „Dom Kuracyjny”. W 1925 r. budynek przeszedł na własność Wojciecha Jabłońskiego. Na wysokości domu kuracyjnego istniał szeroki, drewniany, oświetlony i wyposażony w ławki pomost, sięgający w głąb jeziora na 60 m. Obecnie obiekt, odremontowany i częściowo rozbudowany, jest restauracją z pokojami gościnnymi o nazwie „Jabłona”. Budynek murowany, otynkowany. Bryła zróżnicowana, jedno- i dwukondygnacyjna z tarasami i balkonami na drugiej kondygnacji. Elewacje dzielone gzymsami.

Specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze, które podlegają ochronie niezależnie od stanu zachowania i bez względu na charakter wyznaniowy, świadczące o wielokulturowym dziedzictwie i tworzące pewnego rodzaju kronikę dziejów gminy. Na terenie Powidza znajduje się czynny cmentarz rzymskokatolicki założony w 1 poł. XIX w., z zachowanymi nagrobkami z 2 poł. XIX w. np. Julianny i Kazimierza Powidzkich czy rodziny Amrogowiczów, a także osób zasłużonych - powstańcy wielkopolscy, ofiary wojny, również tutaj usytuowano tabliczki pamięci Powidzan, którzy zostali rozstrzelani oraz zginęli w oflagach i obozach, a spoczywają w różnych miejscach poza miejscem urodzenia.

Oprócz czynnego cmentarz w Powidzu występują również nieczynne cmentarze ewangelickie, a właściwie ich ślady, usytuowane oprócz Powidza, głównie poza obrębem zabudowy wsi np. Anastazewo, Polanowo, Ostrowo, Smolniki Powidzkie, Wylatkowo. Wszystkie cmentarze zarośnięte, nieczytelne w terenie, poza cmentarzem w Powidzu i Polanowie, na których znajdziemy jeszcze szczątkowo zachowane nagrobki.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Powidz nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powódzie, wichury, a także akty wandalizmu połączone z kradzieżą. Zagrożenia te w dużym stopniu uzależnione są od zastosowanych środków zapobiegawczych. Tam, gdzie obiekty zabytkowe wyposażone są w zabezpieczenia elektroniczne, w szczególności w systemy sygnalizacji pożaru, systemy sygnalizacji włamania i napadu, systemy monitoringu oraz zabezpieczenia mechaniczne spełniające standardy bezpieczeństwa, poczucie zagrożenia jest mniejsze.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się

w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową folwarczną i niewielka możliwość wykorzystania starych budynków do nowoczesnej produkcji powoduje opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy urbanistyczne i ruralistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miast czy wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym

w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Gmina Powidz wykonała i przyjęła w 2012 r. gminną ewidencję zabytków nieruchomych.

W 2022 r. wykonano karty adresowe dla obiektów włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków Zarządzeniem Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Nr 43/WEZ/2019 z dnia 16.10.2019 r., które nie ujęte zostały w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe – w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem, do końca 2025 r. zostanie wykonana gminna ewidencja zabytków archeologicznych. Ewidencja ta będzie uzupełniana i weryfikowana poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. nr 212, poz. 2153), wydane na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia.

Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych zostanie opracowany do końca 2025 r. Plan ten będzie corocznie aktualizowany.

11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez Gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,

- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „Programu opieki nad zabytkami gminy Powidz na lata 2025-2028” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Gminy,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoliconych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- udział w imprezach – wystawach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków,
- uzupełnianie informacji na temat zabytków z terenu gminy zamieszczonych na stronie internetowej Gminy Powidz.

11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub

znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków nie będących własnością Gminy; zasady udzielania dotacji określone zostały w Uchwale Nr LIII/461/23 Rady Gminy Powidz z dnia 21 grudnia 2023 r.; w 2024 r. dofinansowano prace konserwatorskie na cmentarzu rzymskokatolickim w Powidzu (odnowienie bramy i ogrodzenia, urządzenie zieleni) oraz prace przy konserwacji elewacji kościoła p.w. św. Mikołaja w Powidzu,

- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków nie będących własnością Gminy Powidz,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni publicznej, (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, nowe nasadzenia drzew i krzewów, ławki, oświetlenie).

11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”,
- wspieranie tworzenia gospodarstw agroturystycznych; szkolenia dla rolników zainteresowanych prowadzeniem działalności agroturystycznej.

11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym napięciu życia poszukujemy „miłych wspomnień z dzieciństwa”, ojczystego krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól, a w nich, wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce i jej części składowych.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy Powidz, z malowniczo położonymi jeziorami i lasami, ze szczególnie cennymi terenami objętymi ochroną krajobrazu, zagospodarowanymi już terenami rekreacyjnymi i organizowanymi cyklicznie różnorodnymi imprezami, historyczne postaci i obiekty, regionalne kulinaria oparte szczególnie o ryby, grzyby, dziczyznę, miody, działalność i zbiory muzealne Domu Kultury w Powidzu, zanikające już w pejzażu wiejskim historyczne przemysłowe budownictwo drewniane – wiatraki, liczne ślady wielokulturowości, Dni Otwarte w jednostce wojskowej, FunForce – park linowy w Ostrowie, założenie urbanistyczne Powidza z obecnie zrewitalizowanym Rynkiem, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy. Tutaj, z dala od zgiełku modnych wypoczynkowych miejscowości, można przeżyć przygodę podróżnika wędrującego w głąb przeszłości i odkrywającego historyczne dziedzictwo. Zrealizować się tu mogą pasje poznawcze historyków, pasjonatów, turystów, dla których miejscowość, jej historia, lokalny koloryt tworzony przez miejscowe społeczności, jest czymś ważnym.

Gmina jest też integralnie powiązana z otaczającymi ją gminami sąsiednimi. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy, co przełożyło się m.in. na powstanie niektórych szlaków turystycznych. Na terenie gminy przecinają się lokalne i ponadlokalne szlaki turystyczne, należące do Powidzkiego Parku Krajobrazowego, stanowiące formę związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, wiodą do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i cennych terenów przyrodniczych, wymienionych w poprzednich rozdziałach. Są to m.in. trasy, które w ostatnim czasie zostały zaktualizowane i na nowo oznaczone:

- *DOOKOŁA JEZIORA POWIDZKIEGO*, niebieski, dł. 35 km, rowerowy: Powidz–Przybrodzin–Ostrowo–Anastazewo–Kania–Skrzynka–Naprusewo–Kosewo–Giewartów–Kochowo–Polanowo–Powidz;
- *DOOKOŁA JEZIORA NIEDZIEGIEL*, czarny, 25 km, rowerowy: OW Skorzęcin–Wylatkowo–Powidz–Charbin–Wiekowo–Skorzęcin;
- *LEŚNY RING* zwany też *LEŚNA PĘTLA WSCHODNIA*, 16 km, rowerowy: Wylatkowo – Zielątkowo – Gruby Dąb – Smolniki Powidzkie – Hutka - Wylatkowo;
- *WOKÓŁ OSICH GÓR*, 6 km, pieszy/rowerowy: Rynek–Kościelna–Piaski–Strzałkowska–Skośna–Nowa–Witkowska–Kolejowa–Widokowa–29 Grudnia–Rynek;
- *WŚRÓD POLANOWSKICH PÓŁ*, 8 km, pieszy/rowerowy: Rynek–Warszawska–Strzałkowska–droga na Polanowo – Rudunek – Dzika Plaża - Powidz–promenada – Rynek;
- *DWA JEZIORA*, 11 km, rowerowy: Rynek–Warszawska–Witkowska–Ługi–Widokowa–KazimierzaJagiellończyka–Jeziorna–Jabłona–Góra Zamkowa–Rynek;
- *ZIELONY KRÓLEWSKI*, szlak pieszy, długodystansowy relacji: Słupca — Marcewo — Mieczownica — Kochowo — Polanowo — Powidz — Charbin — Skorzęcin — Piłka — Gaj — Krzyżówka — Jankowo Dolne;
- *ZIELONY*, krótkodystansowy, relacji: Kochowo – Powidz – Piłka – Gaj;

- *SZLAK „MIŁOŚNIKÓW PRZYRODY”*, rowerowy, trasa nr 5, dł. 31,5 km, wiedzie przez miejscowości: Słupca – Słomczyce – Babin – Ciosna – Niezgoda – Powidz – Polanowo – Posada – Józefowo – Korwin – Piotrowice – Słupca /wytyczony przez gminę Słupca/;
- ✓ *ŚCIEŻKA DYDAKTYCZNA* w obrębie gospodarstwa szkółkarskiego Powidz-Dolina. (długość 1,5 km, 17 przystanków). Ścieżka przedstawia głównie zagadnienia związane ze szkółkarstwem, etapami życia lasu oraz podstawowymi gatunkami fauny i flory żyjącymi w lesie;
- ✓ *HISTORYCZNY SZLAK POWIDZKI*, obejmuje obiekty na terenie Powidza: Góra Zamkowa, Izba Muzealna, Rynek, Zespół kościelny, Figura Ducha Świętego, Miejsca pamięci, cmentarz gminy Powidz.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych tras czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki kulturowej np. szlak postaci historycznych lub szlak tematyczny, dla którego utworzenia są szczególnie atrakcyjne wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią i z produktami rzemiosła artystycznego, czy z powstaniami narodowymi i miejscami bitew. Tereny cenne przyrodniczo zachęcają do utworzenia ścieżki dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z występującymi tutaj i zaprezentowanymi na fotogramach okazami chronionej flory i fauny, ewentualnie utworzenia punktów obserwacji ornitologicznych, jako dobry przykład realizacji idei tzw. birdwatchingu i turystyki fotograficznej, walking tours – spacerowe wycieczki piesze indywidualne i zorganizowane, wildlife watching – podglądanie świata przyrody, a w oparciu o istniejący ośrodek jeździecki utworzenie szlaków konnych.

Inną formą związaną z uatrakcyjnieniem oferty byłby coroczny, z ciekawie opracowanym scenariuszem wydarzeń, udział w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa, mających na celu promocję zabytków lub coroczna impreza kulturalna Europejska Noc Muzeów ze specjalnym programem obejmującym np. wystawy, koncerty, warsztaty i prelekcje, będąca wyjątkową okazją, by poznać historię i kulturę Powidza w nowy, inny sposób.

Z uwagi na charakterystyczne w krajobrazie kulturowym gminy wyróżniki – kapliczki, figury i krzyże mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej, można by utworzyć specjalny szlak dydaktyczny, który uwzględniałby te niewielkie, o różnej formie architektonicznej, budowle kultowe.

Nowe szlaki pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż perspektywy rozwojowe gminy wiążą się zarówno z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Gmina mogłaby również wykorzystać współczesną formę odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, jaką jest questing, czyli zwiedzanie z elementami gier terenowych, wyprawy odkrywców, warsztaty edukacyjne. Ta atrakcyjna forma zwiedzania, niewymagająca inwestycji infrastrukturalnych – trasa zwiedzania nieoznaczona w terenie, łączy we współczesnej turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią, co jest szansą dla małych miejscowości. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność poczynając od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość np. związaną z mniej spopularyzowanymi w gminie postaciami historycznymi czy ich działalnością lub zasobami kulturowymi. Przykładem już opracowanej takiej formy popularyzowania dziedzictwa kulturowego są quest pieszy „Do Powidza po rozum” czy rowerowy „Śladami Kompanii Powidzkiej”.

Agroturystyka – to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom.

Agroturystyka, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa rolne i której przykłady znajdziemy w miejscowościach np. Powidz, Polanowo, Przybrodzin, Anastazewo, to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa

agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

Przy pomocy organizacji pozarządowych, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości i konserwatorem zabytków, wskazane byłoby wykonanie tablic informacyjnych i umieszczenie ich przy najcenniejszych obiektach zabytkowych w gminie.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Powidz wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami.
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,

- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;

- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty

budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Od 2019 r. wydatki na remont mogą obejmować również obiekty towarzyszące tj. plebanie, kancelarie parafialne, organistówki, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach remont i konserwację wyposażenia i wystroju obiektów sakralnych.

3. Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, przygotowaniu gruntu pod nasadzenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia.

6. Powiatu Słupeckiego

Zasady i tryb udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych, w tym archeologicznych oraz ruchomych wpisanych do rejestru zabytków, położonych lub znajdujących się w granicach powiatu słupeckiego, do których Powiat nie posiada tytułu prawnego wynikającego z prawa własności, użytkowania wieczystego lub trwałego zarządu określone zostały w Uchwale Nr LXXII/439/2024 Rady Powiatu Słupeckiego z dnia 25 stycznia 2024 r.

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z zaplanowanych na lata 2021-2027, *Programu Infrastruktura i Środowisko*, *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Wielkopolskiego* oraz *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich*.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny

i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.